

תורת הגלגול בספר גליא רזא

מאת

רחל אליאור

תורת הגלגול קנתה את פרסומה הרחב בסוף המאה הט"ז¹. משנתפשה קבלת האר"י וכתביו של ר' חיים ויטאל על הגלגול נפוצו במהדורות שונות², ושמה נקשר בשמה של צפת. אולם לאמיתו של דבר כבר במחצית הראשונה של המאה הט"ז, דור אחד לפני קבלת האר"י, זכתה תורה זו לדיון מעמיק ולפיתוח מקורי, בחיבורו של המקובל האנונימי, גליא רזא³. בשל תורת הגלגול שנדונה בו בהרחבה ובשל ייחוסו המוטעה של הספר לר' אברהם תלמיד האר"י⁴ מקובל היה להניח שהחיבור נכתב בצפת, אולם דומה שהשערה זו אינה זוכה לאישוש בספר

- 1 ראה: ג' שלום, 'הגלגול', בספרו, פרקי יסוד בהבנת הקבלה וסמליה, ירושלים תשל"ו, עמ' 337-349 (להלן: שלום, 'הגלגול'); וראה גם בספרו של שלום *Major Trends in Jewish Mysticism*, N.Y. 1941, pp. 278-284
- 2 שלום, 'הגלגול', עמ' 339; הנ"ל, 'שטר ההתקשרות של תלמידי האר"י', ציפן, ה (ת"ש), עמ' 134-140.
- 3 על ספר גליא רזא ומחברו ראה: ג' שלום, 'המקובל ר' אברהם בן אליעזר הלוי', קריית ספר, ב (תרפ"ה), עמ' 119-124; הנ"ל, שבתאי צבי, תל-אביב תשי"ז, עמ' 47-49; Scholem: 73-74; *Kabbala, Jerusalem* 1975, pp. 73-74; ג' שלום, רברי מכוא למאמר משרא קטרין לר' אברהם בן אליעזר הלוי, ירושלים תשל"ח (בעריכה מחורשת של מ' בית-אריה), עמ' 19; י' תשבי, 'הפולמוס על ספר הזוהר במאה השש-עשרה באיטליה', פרקים, א, ספר השנה של מכון שוקן, ירושלים תשכ"ז-ח, עמ' 156-157; רחל אליאור, גליא רזא, מהרורה ביקורתית, מפעלי המחקר של המכון למרעי היהדות של האוניברסיטה העברית בירושלים, סדרת פרסומים א, ירושלים תשמ"א. (להלן אליאור, גליא רזא).
- 4 ראה: מ' שטיינשניידר, 'מאמר על ר' אברהם הלוי', אוצר נחמד, ב (תרי"ז), עמ' 153-156; ג' שלום, מאמר משרא קטרין, עמ' 19; הקדמת ר' חיים טוראר ממאהלוב, לגליא רזא, מאהלוב תקע"ב.

עצמו⁶, לא במישרין ולא ברמז. הספר נכתב בשנים ש"ג-ש"ג⁶ במקום שבו לא היתה צנזורה נוצרית, בידי מחבר שידע ערבית ויוונית במידה מסוימת וייתכן שיש מקום לשער שהתחבר ביוון או בתורכיה⁷ במנותק מקבלת צפת ומהשפעתה. קודם שנדון בתורת הגלגול של בעל גליא רזא ונעמוד על ייחודה מן הראוי לבאר את מקור ההשראה לכתיבתו ולעיין באופייה ובנסיבותיה. תורתו המצטיינת במקוריות והעזה, ינקה במידת מה ממקורות קבליים קודמים, אולם סמכותה לא היתה סמכות שבמורשת ותקפותה לא נבעה ממסורת של ספרים או מורים, אלא נכתבה בהשראתם של חלומות, חזיונות והארות בעלי תוקף של גילוי שמימי, בידי מחבר שייחס לעצמו השגה רוחנית רמת מעלה:

ברוך ה' אלהי ישראל שגילה אלי אליו רזין עילאין דלא נתגלו מקדמת דנא לבר נש בדור הזה מן יומא דאתטמר [דאסתלק] בוצינא דנהורא מהאי עלמא עד היום הזה⁸.

5 ידועים עשרה כתבי־יד של ספר 'גליא רזא': השלם שבהם הוא כ"י אוקספורד. הספריה הבורליאנית, אופנייהם 104 (קטלוג נויבאור, מס' 1820) (להלן כ"י א) המונה שלוש מאות ארבעים וארבעה עמורים. לדפים צ-קעד אין מקבילה כאף אחד מכתבי־היד האחרים. כתבי־היד האחרים הם: כ"י אוקספורד, הספריה הבורליאנית, אופנהיים 526 (קטלוג נויבאור 1753,6) (להלן כ"י ב); כ"י אוקספורד, הספריה הבורליאנית, אופנהיים 551 (קטלוג נויבאור 1742,2); כ"י אוקספורד, הספריה הבורליאנית, אופנהיים 416 (קטלוג נויבאור 1819,1); כ"י אוקספורד, הספריה הבורליאנית, Mich.165 (קטלוג נויבאור 1792,2); כ"י ירושלים 2135⁸; כ"י אמסטרדם — רוזנטאליאנה 5 (Hs. Ros 186,2) (AI 1808). (קטלוג פוקס־מנספולר, סעיף 215); כ"י לונדון־ביהמ"ד לרבנים 119,4 (קטלוג נויבאור ביהמ"ד, עמ' 34); כ"י אופסאלה Heb. 28 (קטלוג ציטרשטיין, מס' 28); כ"י ציריך, ספריה לאומית, 180 (קטלוג היירריך, 92). החיבור הקרוי 'גליא רזא' בכתבי־יד פריס — ספריה לאומית, Heb. 869/1 (קטלוג צוטנברג, מס' 869) אינו 'גליא רזא' דידן. החיבור הוא בעל אופי לוריאני ויש לתקן דבריו של ג' שלום בקרית ספר, ב (תרפ"ה-תרפ"ו), עמ' 121 הערה 1, שהסתמכו על טעותו של צוטנברג.

יש הבדל ניכר בהיקפם של כתבי־היד השונים ובעריכתם, והדבר נובע מכך שהספר נחשב והופץ קונטרסים קונטרסים, כפי שהעיד מחברו, וראה כ"י א, דף קמב ע"א; דף קנב ע"א. מאספים שונים העתיקו את הקונטרסים לפי סדר שונה ומכאן ההבדל בין כתבי־היד. לדיון מפורט בכתבי־היד של גליא רזא ראה אליאור, גליא רזא, מבוא, עמ' ז-כ.

כמחצית הספר נלפסה במאהלוב כשנת תקע"ב, על-פי גרסה משובשת למדי. בציטוטים מן הספר השתמשתי בכתבי־יד א ובכתבי־יד ב. כתבי־יד ב הוא הקדום מבין כתבי־היד שבדקתי. הוא נכתב בשנת 1616 בידי אלעזר בן אברהם א"ש מפראג וגרסתו טובה. בכתבי־יד א השתמשתי בדפים שאינם מצויים בכתבי־היד האחרים, או כמקרה של גרסה טובה יותר.

6 ככ"י א נזכרים פעמים דכות תאדיכי כתיבת הספר. וראה למשל: שם, דף קיג ע"א; קיח ע"ב; קמ ע"ב; קמו ע"א; קמט ע"ב; קסו ע"ב.

7 אליאור, גליא רזא, מבוא, עמ' ז-יד.

8 כ"י ב, דף ז ע"ב.

שמו של הספר אף הוא בא להעיד על טיבו, והמשמעות הרמוזה בו מסתברת בהקשרם של דברי הזוהר⁹ אודות חלומות ומשמעותם:

כי גבריאל הוא ממונה על החלומות ושמו רז"א גל"י [גל"א רזי"א] והוא גבריאל בגימטרי' עם האותיות¹⁰ ולכן קראתי שם חיבורי דא רזא גל"י כי בכח חלומות בחזיוני לילה¹¹ ולפעמים בהקיץ בניתי כל הבניינים שעשיתי¹².

בעל גליא רזא אימץ את השקפת הזוהר, לפיה החלום הוא גילוי הניתן לנשמה בעולם המלאכים. גבריאל הוא המופקד על החלומות הניתנים לנשמות הצדיקים וחלומות אלה מתוארים כחזיונות הקרובים במהותם לנבואה¹³. בניגוד למהגם של רוב המקובלים, ששמרו על איזוטריות ולא הרחיבו את הדיבור על דרכי השגתם, נדחף מקובל זה, בשל התעוררותו המיוחדת, להרבות בדברים על עצמו ולתאר את גילויו.

ובהיות שראיתי שבכל יום מתגלים אלי חידושים וסודות נסתרים ונעלמים אמרתי לכותבם¹⁴.

ועו' יש לי פירוש אחר ע"ד הסוד שמכשכש במעיי ולא אשקוט עד שאגלה אותו כיון שנתעורר בלבי מן שמיא¹⁵.

וכל דא שכתבתי נתעורר לבי לכותבו ולפרסמו בהיות שנתעורר אלי מן שמיא בהיותי על משכבי בחזיוני לילה נים ולא נים שמו כפי לומר ארשת שפתינו במפגיע ובבוקר אחר שבאתי מבית הכנסת ישבתי וכתבתי מה שהזמינו לשים בלבי ובמיעוט שכלי וכתבתי כל מה שהשגתי כפי קוצר דעתי¹⁶.

אין ספק, שבעל גליא רזא ראה עצמו כשליח החייב לבשר את אשר שמע וחזה ולפרסם את אשר נתגלה לו והושם בפיו. פרסום חזיונותיו הושפע במידה רבה מן

- 9 זוהר ח"א, קפג ע"א - קפד ע"א.
- 10 'גליא רזא' בגימטריה עולה ל' 252. גבריאל בגימטריה עולה ל' 246. כשמצרפים למספר האחרון את מספר אותיות שמו, שש, עולה 252. שמו הנכון של הספר: 'גליא רזא' והוא מתאים למספר זה. כל הנוסחים האחרים, כגון 'גלי רזיא', הם שיבושי מעתיקים ומרפיסים.
- 11 לענין חלומות, חזיונות וגבריאל השווה זוהר ח"א, קפג ע"א - קפד ע"א; וראה: 'תשבי. משנת הזוהר, ח"ב, ירושלים תשכ"א, עמ' קכת.
- 12 כ"י ב, דף סד ע"ב, והשווה נוסח נרפס, מאהלוך תקע"ב, דף כא ע"א; כ"י א, דף נב ע"א.
- 13 דוגמאות לחלומותיו ראה כ"י א, דף קנ ע"א - ע"ב; כ"י ב, דף קי ע"א.
- 14 כ"י ב, דף קב ע"ב.
- 15 כ"י א, דף קמא ע"ב; והשווה כ"י ב, דף קד ע"ב.
- 16 כ"י א, דף קמו ע"ב; והשווה שם, דף מד ע"א.

הביקורת שנמתחה על תורת הסוד במקום מושבו¹⁷ וגילוי הסודות מן השמים התפרש בעיני המחבר כסיוע במאבק על קדושת הזוהר ועל מעמדה של הקבלה שהיה שנוי במחלוקת. ואלה דבריו על כך:

ובהיות ששמעתי שקצת אנשים המתחכמי' בעיניהם ומלעיגי' על אלו חזי תורה ומרגלן דנפקו מפומא דבוצינא דנהורא... ואני הרגשתי בעצמי כי זכותיהון דרגין אלין מסייעין אלי בכל פעם שאני מתבודד בדבריהם מתגלין אלין סודו' נוראים אלו אשר מעולם לא שמעתי ולא ראינו... ובראותי בכרוז שסייעת' דשמיא היתה אתי ונתנו לי שכל ודעת להבין דבריהם וג"כ כח להוציא דבר מתוך דבר אמרתי בלבי להוציאם מכח אל הפועל ולכתוב אותם בידי כל מאן דיתגלי אלי מן שמיא ולא שיהיו אטומים וסתימין במחשבה אלא שיהיו נגלים וכתובים לעיני כלא אולי ימצאו אנשים שיחפצו בהם...¹⁸

העלאת חזיונותיו על הכתב נבעה במידה רבה מאמונתו בקרבת הקץ. קרבה שבגללה זכו בני דורו לגילוי הזוהר, וכדבריו שזורה נימה משיחית בולטת:

ואשרינו ומה טוב חלקינו שזכינו אל ספר הזוהר מה שלא זכו קדמונינו שקטנם עבה ממתנינו כמו רב האי גאון והר' ר' אליעזר מגרמישא ורב ששת גאון והרמב"ן והרשב"א והראב"ד ע"ה שנתחכמו בחכמה הזאת ולא טעמו מדבשו של בוצינא דנהורא רשע"ה [ר' שמעון עליו השלום] כי בזמנו [צ"ל בזמנם] לא נתגלה עד דור האחרון שאנחנו פה היום [!] וראייה לזה התיקונים אמר אליהו ז"ל לרשע"ה ר' כמה זכאה אנת דמהאי חבורא דילך יתפרנסון כמה עילאי עד דאתגליא לתתאי בסוף יומיא ובגיניה ושבתם איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו תשובו (וי' כ"ה) עכ"ל הנה- מבואר מכאן כי בזכות העוסקים בו יבא גואלינו ב"ב¹⁹.

דבריו המעוררים תמיהה בדבר התגלות הזוהר בדורו, שנכתבו בשנת שי"ב, מועתקים לאמיתו של דבר ללא כל ציון מדברי ר' יהודה חייט בעל-מנחת יהודה²⁰ והמסקנה שהסיק מתיקוני זוהר בדבר ההיתר לגלות סודות והחיוב

17 ראה: רחל אליאור, 'הויכוח על מעמד הקבלה במאה ה"ז', מחקרי ירושלים במחשבת ישראל, א' (תשמ"א), עמ' 177-190.

18 כ"י א, דף קיא ע"ב-ק"ב-ק"ב ע"א.

19 שם, דף טז ע"א; ולנימה המשיחית השווה כ"י ב, רף קד ע"ב.

20 ראה הקדמת 'מנחת יהודה' לר' יהודה חייט, מערכת האלקות, פיראה שי"ח (להקדמה אין עימוד) ומהדורת מנטובה שי"ח, בע"כ. יש הבדלים ניכרים בין שתי המהדורות של הקדמת

לפרסמם בשל הקץ המתקרב, היתה משותפת לו ולמקובלים אחרים²¹. משקלם של דברי התיקונים, השפעתם על התפשטות הקבלה במאה ה"ז ומקומם בפולמוס על הדפסת הזוהר כבר נדונו במחקר²² וכאן מתווספת עדות נוספת להשפעתם על ההשקפה שבשל הנסיבות ההיסטוריות הגיעה שעת גילויים של סודות הזוהר שנגנזו בעת הגלות, ופרסום חזיונות וחלומות המעוגנים בפרשנות הזוהר קיבל לגיטימיות והפך להיות גם הוא דרך לקירוב הגאולה²³. השילוב של תחושת הקץ²⁴, ההערצה המופלגת כלפי ספר הזוהר וההגנה על העיסוק בו, בצד תפיסה קבלית מקורית המבססת את תקפותה על חלומות, גילויים וחזיונות, הביאו את בעל גליא רזא להצעת אינטרפרטאציה היסטוריוסופית חדשה בדבר משמעות קץ הימים, דרך שתי זוויות ראייה הכרוכות זו בזו — תורת הרע ותורת הגלגול.

תורת הגלגול ותורת הרע היו קשורות זו לזו מראשיתה של הקבלה. שתיהן מיוסדות על הפסוק 'אשר קומטו ולא עת נהר יוצק יסודם' (איוב כ"ב, טז). שנתפרש הן על נפשות והן על יסוד הרע והחורבן בממדי זמן שונים. בפרשנות התלמודית על פסוק זה נאמר 'אשר קומטו ולא עת...אלו ט' מאות וע"ד דורות שקומטו להבראות קודם שנברא העולם ולא נבראו עמד הקב"ה ושתלן בכל דור ודור והן הן עזי פנים שבדור'²⁵. המניין התלמודי של תתקע"ד דורות נלמד מן הפרשנות על הפסוק 'דבר ציוה לאלף דור' (תהילים ק"ה, ח) לפיה 'דבר' היא התורה שצוותה לאלף דור קודם בריאת העולם, אולם על-פי הכרונולוגיה

'מנחת יהודה'. נוסח פירארה הוא הנוסח השלם בעוד שירה של הצנורה, היהודית או הנוצרית, ניכרת במהדורות מנטובה. וראה י' תשבי, הפולמוס על ספר הזוהר (לעיל, הערה 3), עמ' 156. ציטוטים ממערכת האלקות יובאו להלן על-פי דפוס מנטובה שי"ח, אלא אם כן צוין במפורש דפוס פידארה.

21 השווה הקדמת ר' אברהם אזולאי ל'אור החמה', ירושלים תרל"ו: 'ומשנת ה"ש ליצירה מצווה מן המוכחר שיתעסקו ברבים גדולים וקטנים שבזכות זה עתיד לבוא מלך המשיח ולא בזכות אחר'.

22 דאה תשבי, הפולמוס על ספר הזוהר (לעיל, הערה 3), עמ' 154-158.

23 'ועתה שאנחנו זכינו לראות בספרי הגדול בוצינא דנהורא ר"ש ע"ה נתגלו סודותיו שכך אמר לו אליהו ז"ל לר"ש ע"ה באחרית יומיא יתגלון אליך... מלין דזי' עילאין ולכן העזתי פני כחלמיש וכתבתי מה שהשיג קוצר דעתי ונהיית רכיל מגלה סוד...; כ"י א, דף קד ע"ב. החיבור גדוש חישובי קצין מורכבים ומפורטים. שנת ש"כ היא שנת הגאולה, אולם מלבדה נקב בעל גליא רזא בתאריכים רבים שעסקו בתחיית המתים, ביאת המשיח, מלחמת גוג ומגוג ותהליכים שונים הכרוכים בגאולה. וראה כ"י א, דף קכג ע"א; קמ ע"ב; קמ ע"ב; קמה ע"א; קמו ע"א; קיג ע"א; קיד ע"א-ע"ב; קיז ע"א; קנא ע"א-ע"ב; קנה ע"ב; קיח ע"ב; קסה ע"ב-קסו ע"א; קעא ע"ב ועוד.

25 חגיגה, יג ע"ב-יד ע"א.

המקראית עברו מבריאת העולם עד מתן תורה כ"ו דורות בלבד ולפיכך הרי חסרים תתקע"ד דורות כדי להשלים מניין אלף. דורות אלה קילקלו מעשיהם ועל כן קומטו ולא נבראו²⁶.

ההשקפה בדבר הדורות שקומטו בלא עת נקשרה בפרשנות הקבלית למדרש הידוע ככראשית רבא, 'היה הקב"ה בורא עולמות ומחריבן...'²⁷. כבר בראשית הקבלה כאשר דרש ר' יצחק הכהן²⁸ את מדרש בונה עולמות ומחריבן על תורת הרע ועל אצילות הקליפות, הוא סמך את דבריו על הפסוק 'אשר קומטו ולא עת' (בגרסת 'בלא') ונקב בשמות שלושת העולמות שנמחו בסוד בונה עולמות ומחריבן — קמטיאל, בליאל ועתיאל, שכינוייהם נגזרו מפסוק זה. גם הזוהר למד ממדרש זה את תורת מיתת המלכים בדבר היות מקור הרע בעולמות שנחרבו או קומטו.²⁹ אולם, עוד קודם לכן, משעה שקשר ספר הבהיר את תורת הגלגול שלו עם הפסוק 'דבר ציוה לאלף דור', על פרשנותו המדרשית בדבר תתקע"ד דורות, נקשרה הזיקה בין ההווה שקדמה לבריאה המתפרשת כמקור הרע, ובין תורת הנפש³⁰. 'אלף דור', בין כקודמים לבריאה וכמקור להוויית הרע כתורת העולמות שנחרבו ובין כמאוחרים לה וכקובעים את מועד הגלגולים וקצבתם, היו למושג שנכרך עם תורת הגלגול ותורת הרע לאורכה של הספרות הקבלית.³¹

26 ראה: בראשית רבא, מהדורת תיאודור אלבק, ירושלים תשכ"ה, פרשה כח, עמ' 263; סדר אליהו רבה, מהדורת מ' איש שלום, וינה 1904, עמ' 9, וראה הערות המהדיר, עמ' 61, 130; אבות דרבי נתן, מהדורת שי"ז שעכטער, ניו-יורק תש"ה, פרק לא, דף מו ע"א.

27 בראשית רבא, פרשה ט, עמ' 68, ועיין בהערות אלבק, שם.

28 עיין: ג' שלום, 'קבלות ר' יעקב ור' יצחק בני ר' יעקב הכהן', מדעי היהדות, כ (תרפ"ז), עמ' 183-195, 249-250.

29 זוהר ח"א, קנר ע"ב; קעז ע"א; רכג ע"ב; ח"ב, לד ע"א; קעז ע"ב; רמב ע"ב; ח"ג, ס"א ע"א-ע"ב; קכח ע"א; קלה ע"א ועוד. על הקישור המצוי הזוהר בין תורת הקליפות לתורת העולמות שנחרבו עיין: שלום, 'קבלות ר' יעקב' (לעיל, הערה 28), עמ' 195; י' תשבי, משנת הזוהר, ח"א, ירושלים תשי"ז, עמ' קלח, קנ, רצו.

30 ראה ספר הבהיר, מהדורת ר' מרגליות, ירושלים תשל"ח, פסקות נו, נח, קצה, הכורכות את תורת הנפש וענין הגלגול בפירוש הפסוק 'דבר ציוה לאלף דור' עם רעיון תתקע"ד דורות. מחד גיסא, ורמזים בדבר בנייה וחורבן, מאידך גיסא, ראה פירוש 'אור גנוז' לסעף נח, ועיין שלום, פרקי יסוד, עמ' 311-312.

31 ראה מערכת האלקות, מנטובה שי"ח, דף פט ע"א-ע"ב; 'זיתכן כי בעל' המחשבה אצילות חסד ופחד שהם העולמות שהיה בונה ומחריבן עלו עמהן גם הדורו' שהיו עתידין להיות ולהבראות בהן... ואולי כי על הדורות ההם דרשו כאשר קומטו בלא עת אלו תתקע"ד דורות' ועיין עוד שם ובדברי הפרשנות של ר' יהודה חייט, עוד דאה: ספר התמונה, למברג, תרנ"ב, דף מא ע"א בדברי הפרשן, ובדברי המאלפים של ר' משה בן יעקב מקיוב, שושן סודות, קאריץ תקמ"ד, דף נו.

הזיקה המרומזת בין תפיסת הרע לתורת הגלגול הפכה בדבריו של בעל גליא רזא לתורה מפורטת ששמה לה למטרה לבאר את מהות הרע ויחסו לתורת הנפש וגלגוליה מתוך פרספקטיבה היסטורית רחבה.

תורת הרע המובאת בספר מבוססת על ההנחה, שמהות הרע ואופן מציאותו מکتבים במידה מכרעת את פני ההיסטוריה ושעיון מעמיק בסוגיה זו יאיר באור חדש את משמעות גורלו של עם ישראל. מעמד הרע בעולם, הן בהוויתו השמימית והן בזו הארצית, הוא מעמד של בכורה ועדיפות בשל קדימותו האונטולוגית. הרע קדם לטוב כשם שהחושך קדם לאור וההעדר קדם להוויה:

ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום לפני מלוך מלך לבני ישראל תדע שההעדר קדם להוויה במעשה בראשית וההעדר הוא החשך וההוויה הוא האור, והאור שהוא המוח היה משכנו בתוך החושך כגון מוחא דאגוזא בתוך ד' קליפותיו¹².

כלל ההוויות תחילתן היתה בחושך. בסטרא אחרא ששלט שלטון בלעדי לפני הבריאה. האור היה גנוז בתוך החושך 'כמים בספוג' ומצב דברים ראשוני זה הכריע מאז ואילך, בזיקה שבין הקדושה לטומאה. הזיקה בין הרע לטוב היא יסודה הדיאלקטי של המציאות, משום שכלל הקיום נובע מסטרא דשמאלא; הוויות השייכות ממהותן לקדושה אינן יכולות להתקיים ללא 'התעוררות' החושך והשמאל מחד-גיסא, ולצד שמאל אין קיום בלא אורה של הקדושה, מאידך-גיסא:

וחשך על פני תהום, הרי לפניך שהאור והחושך היה כללות אחד ויאמר אלהים יהי אור ר"ל יהי ניכר האור ולא אמר ויברא מכאן אנו רואים שהאור והחשך היו כמו עם ה' אחד והאור היה גנוז וטמון בתוך החושך כמו המים בתוך האספוג ולא היה ניכר וכשנתקבץ האור שהיה מפוזר בתוך החשך אל מקום אחד הברילו הקב"ה מן החשך הה"ד ויברל אלקים בין האור ובין החושך (בר' א', ד) ואז היה אור ניכר... והחושך נשאר מסטאר שמאלא... סטר שמאלא איהו דין ואינו יכול להתקיים בלתי עזר מסטר ימינא... תדע כי מסטרא דנוקבא הושתת העולם ומסטרא דחשוכא אתגלימו השמים התחתונים וצאצאיהם והארץ וצאצאיה החיצוניים ר"ל הגשמיים... ועלייהו שליט ההיא סטרא דלא יר"א שבת ר"ל דלא ירא שבת... ורא איהו ממנא דעשו ולכן הקב"ה הושתת עלמא דא בסטרא דנוקבא... תדע שאלו הדברים שצריכים שיהיה בהם קיום והצלחה וברכה

32 כ"י ב, דף קב ע"ב. והשווה 'מנחת יהודה', מערכת האלקות, דף קטו ע"ב.

צריך שיבא ההתעוררות מסטרא דנוקבי' דאיהו סטרא דשמאלא... והסבה הוא כי האור היה גנוז בתוך החשך וקודם שנברא העולם היה החושך שולט הה"ד והארץ היתה תהו ובוהו וחושך על פני תהום (בר' א', ב) וכל סטרי מסאבי בין ברוחניים בין בגשמיים, רוחיהון מסטרי דחושך קאתו ומסטרא דאור שהיה גנוז בתוך החושך נפקו כל סטרא דטהרא וקדושה³³.

ההבחנה בין צד החושך לצד האור נושאת אופי מיתי-דואליסטי וסיפור קורותיהם של שני הצדדים, שיש עמו מידה רבה של האנשה, נפרש בספר במסכת רחבה הבאה לפענח את סוד ההוויה. לפי השקפה זו, קדימת הרע לטוב הטביעה חותמה על כלל ההוויה ומהותה, ומן הדין לבאר טעמה של עובדה זו מבחינת הכוונה האלוהית ולחפש את ביטויה בפניה השונות של המציאות בעבר ובהווה. המחבר דייק בהבהרת השיתוף הראשוני שבין הרע לטוב וקבע בהשפעתה של מסורת הזוהר³⁴, שהרע היה בכחינת קליפה לטוב:

סטרא דחמרי וסטרא דכלבא הוי קליפה לסטרא דטהרה קודם שנברא העולם... [וכן] האור [יצא מתוך] החושך וכל הקליפין נתגדלו עם מוחא [מבפנים] והקליפה אין לה מעלה אלא בשביל המוח שבתוכה ושנתגדל עם הקליפה³⁵.

היחס בין הטומאה לטהרה הוא כיחס של קליפה ופרי וכשם שהקליפה קודמת לפרי כך קדם הרע לטוב. שליטת הרע בעולם מבוססת גם היא על עיקרון זה; הרע שולט על כל דבר שהוא קליפה. הסטרא אחרא שאף לקיים מצב זה בעינו הן משום שהקדושה היא מקור חיותו והן בשל מרותו עליה, אולם הקב"ה לא ראה בעין יפה זיקה זו שבין סטרא אחרא לסטרא דקדושה³⁶ ועל כן הפרידם:

ולכן הפריד והבדיל בין סטרא דחשך ובין סטרא דאור וזה לעומת זה עשה אלקים (קהלת ו', יד) ושם שמות וכינויין להן ברמיין לסטרא דקדושה כדי לחנפם כגון אל אחר אלקים אחרים כדי שלא יקנטרו על סטרא דטהרה ושם איבה בין סטרא דמסאבא לסטרא דטהרה כדי שלא יזווגו בהם³⁷.

33 כ"י ב, דף יב ע"ב-י"ג ע"א; טז ע"א-יז ע"א.

34 זוהר ח"ב, קח ע"ב, והשווה ח"א, יט ע"ב - כ ע"א; ח"ג, רכז ע"א-ע"ב, ועיין י' תשבי, משנת הזוהר, ח"א, עמ' רצב-רצג.

35 כ"י ב דף לד ע"ב. התוספות לפי כ"י א דף י ע"ב.

36 'תדע שקב"ה שתף בתחילה כמעשה כראשית סטרא אחרא עם סטרא דטהרה כמו שעשה מהאור עם החושך ואח"כ הבדילם לב' ממשלות': כ"י א, דף קכו ע"ב.

37 כ"י ב, דף יז ע"ב.

אולם ניסיון הפרדת הקדושה מן הטומאה לא עלה יפה בשל חטא האדם הראשון, שהפר את האיזון הראשוני בין הטוב לרע, נכנע לסטרא אחרא והגביר במידה ניכרת את שלטון הרע על הטוב³⁸. הסטרא אחרא אף הוא לא השלים עם גזרת ההפרדה וניסה מני אז להשיב את מצב הדברים הראשוני על כנו, הן על-ידי קטרוג על סטרא דקדושה, שאמור לגרום להענשתו ולהחזרתו תחת מרותו, הן על-ידי נסיונות להעביר את הקדושה לשליטתו באמצעות תחבולות והן על-ידי קבלת חלקו במצוות:

ולכן סטרא אחרא בשביל שהוא יודע שהכל כבוד שיש לו בעליונים הוא בשביל הטהרה שיצאה מסטרא דיליה הוא רודף אחרי סטרא דטהרה כקוף אחרי בני נשא... וסטרא אחרא יותר חפץ בשעיר המשתלח שנותנים לו זרע יעקב ב"ה (ביום הכיפורים) מכל העטרות ומכל הזבחים שנותנים לו כל כחותיו של אדם וישמעאל והוא נהנה יותר ממים אחרונים מבני יעקב מכל מימות שבעולם³⁹.

בימת המאבק העיקרית בין הטומאה לקדושה היא ההיסטוריה של עם ישראל והדיון כולו נערך במסגרת פרשנות היסטוריוסופית-מיתית של המקרא, ההופכת את מכלול הסיפור התנ"כי לסיפור הקשר האמיץ שבין הקדושה לטומאה מחד גיסא, ולמיתוס על אודות מלחמות בין כוחות הטומאה לכוחות הקדושה מאידך גיסא, כשהכלל המנחה הוא 'כמו שנעשה למטה בתחתונים כך עושים לעילא בעליונים'⁴⁰. מלחמת אברהם בארבעת המלכים, מלחמת ים סוף ומלחמות משה במדינים מתפרשות כולן כמלחמות הקדושה בטומאה:

תדע כיון שנתעורר מלחמה בארץ הגשמיות מהארבע מלכים את החמשה כך נתעורר בין הקליפות מסטרא דסאבותא וכמו כן בין סטרא דשמאלא דפנימאי ובין סטרא [דימינא] דפנימאי וכמו כן בסטרא דקדושה ודהטהרה דאינון ספירין עילאין ודא הוא רמוז בקרא דכתיב ואלה המלכים אשר

38 שם, דף יז ע"ב; והשווה שם, דף כז ע"א: 'כל טומאה הבאה לעולם היא מצד הנחש הקדמוני ומכוחותיו ותלת התפשטותה היתה בחוה כי היא אם כל חי וממנה נתפשט לאדם ולקין וכל הדורות עד היום הזה ושולטנותו של הנחש לא היה אלא על המלכוש הגופני שהוא קליפה לרוחני בהיות כי הוא עצמו הוא קליפה שנברא מן החשך שהיה קליפה לאור ובשביל דא נעשה שולט על כל הקליפות החיצוניות... ומשם ואילך חטאו של אדם גרם שנתפשט זוהמתו על בני אדם ושלט עליהם'.

39 כ"י ב, דף לא ע"א. לענין השעיר לעזאזל והסטרא אחרא עיין: פרקי רבי אליעזר, פרק מו; זוהר ח"א, קעד ע"ב; ח"ג, קב ע"א. לענין מים אחרונים דאה: זוהר ח"ב, קנר ע"ב.

40 כ"י ב, דף קג ע"א.

מלכו בארץ אדום לפני מלוך מלך לבני ישראל (בר' ל"ו, לא)... הרי לפניך בבירור שכל אלו המלחמות היו כדי לשלוט סטרא ימינא על סטרא שמאלא ועל סטרא דמסאבותא⁴¹.

המחבר הציג מערכת דיאלקטית המיוסדת על המתח שבין שתי המגמות ביחסי הטוב והרע; הציווי האלוהי על הפרדת הטוב והרע, שהביא ליצירת דואליזם חריף מחד גיסא, והמשיכה העזה שבין הסטרא אחרא לסטרא דקדושה, המביאה להזדווגות הקדושה בטומאה, מאיך גיסא.

בגיבוש תפיסת עולם דואליסטית, הרואה את ההוויה כמפולגת לשתי רשויות הנלחמות זו בזו, הושפע בעל גליא רזא במידה רבה מתפיסת הרע של בעל הזוהר, שראה ברע מערכת כוחות רבי עוצמה, המקבילה במדוקדק לכוחות הקדושה, ופועלת בעליונים ובתחתונים⁴². למערכת הזוהרית הוסיף המחבר אינטרפרטציה היסטורית ורשויות נוספות, כגון 'בית הדין העליון' שבפניו נשפטים כוחות הטומאה וכוחות הקדושה, רעיון שבא להדגיש את כפיפות הרע למרות עליונה ולהציע הסתייגות מפעולה עצמאית לגמרי של הרע, בצד יצירת רשות שבפניה מוכרעת מלחמתם של שני הצדדים על גורלו של עם ישראל⁴³.

התפיסה הדואליסטית שגובשה בזוהר היתה בגליא רזא לרעיון המרכזי שסביבו נבנתה הפרשנות ההיסטוריוסופית של המחבר. אולם, שלא כבזוהר, המאבק העיקרי אינו מתרחש בעולם הספירות, אלא על כמת ההיסטוריה — בין עם ישראל, הנקרא להפריד את הטוב מן הרע, לבין הסטרא אחרא, המבקש בכל מאודו להשיב את הדברים לקדמותם ולשלב את הקדושה בתוך הטומאה — ותאותו וחפצו תמיד לקרב את עצמו לצד הטהרה⁴⁴.

החלוקה איננה חד־משמעית והמגמות אף הן אינן מתחלקות בבירור, משום שחטאו של האדם הביא לשילוב הטומאה בקדושה וגרם לכך שיש לסטרא אחרא שליטה באדם וחלק בכל תולדותיו וזיווגיו: 'תדע שחטאו של אדם הראשון גרם כל דא שהנחש ישלוט עליו ועל כל בשר'⁴⁵. ומאז ואילך התבטאה שליטה זו

41 שם, דף קב ע"ב.

42 בבירור מפורט של תפיסת הרע בזוהר ראה: 'חשבי, משנת הזוהר, ח"א, עמ' רפז-שז.

43 ייתכן שההבחנה בין שלוש רשויות, הטוב, הרע ובית דין עליון המכריע ביניהם, הושפעה בעקיפין מספר יצירה שהציע מעמד הירארכי שווה לטוב ולרע מתחת לאלוהות המכריעה ביניהם. וראה ספר יצירה, פרק א, משנה ו: '... עומק טוב ועומק רע... אדון יחיד אל מלך נאמן מושל בכלם... וראה עוד שם, לעניין ההכרעה בין יסודות מנוגדים.

44 כ"י ב, דף ל ע"ב.

45 כ"י ב, דף לא ע"ב. שליטת הנחש באדם כפולה — יש לו אחיזה כגוף האדם, שנכרא מן העפר 'שהוא לחמו של נחש', וחטאו של האדם הראשון גרם שישלוט עליו הנחש. משום שאחרי החטא לכש 'כתנות עור שהיו מצד הנחש שהוא הקליפה', וראה כ"י ב, דף כז ע"א.

בזיווגים האסורים בין בני ישראל ובנות אל ניכר המשתקפים בסיפור המקראי מכאן, ובשולות הגלגולים מכאן, כפי שנבאר להלן.

לפי השקפתו של בעל גליא רזא אדוקות הקליפה והקדושה זו כזו בכל ההוויה, מן הערלה האדוקה בכרית ועד שמות החיות הטמאות המצויים במרכבה ואדיקות זו, הנובעת בראש ובראשונה מהצורך לשמור על איזון בין שני הכוחות לשם קיום העולם, אינה נטולת משמעות מטאפיסית, שכן היא המבטאת את כוונתו הנסתרת של האל: 'ועוד ראייה ברורה שחפץ קב"ה לתת מקום אחיזה לחיצוניים כמא דאתמר ותראה ראייה מן ערלה שבאה אדוקה בכרית הרומז ליסוד⁴⁶'. שילוב הטומאה בקדושה הוצג בידי בעל גליא רזא משתי נקודות מבט, זו של הקליפה הרואה בהתקרבותה אל תחום הקדושה החזרת ההוויה אל מצבה הנכון, וזו של האל, המסבירה את אדיקות הקדושה בטומאה בפרספקטיבה רחבה, הרואה בשלבים השונים של ההיסטוריה את האפשרות להילחם בקליפה באמצעות כוחותיה היא⁴⁷ על ידי מרמה דקדושה.

האתוס המתבקש מן האדם נוכח תפיסה זו של מהות הרע וזיקתו לקדושה הוא אתוס כפול — לסייע במאבקה של הקדושה לביעור הטומאה מחד גיסא, לפייס ולרצות את הסטרא אחרא ולהחניף לה, מאידך גיסא, המאבק הוא מאבק מתוחכם הנרמז בפסוק (יש' מ"ט, יז) 'מהרסיך ומחריביך ממך יצאו', המוסב על הסטרא אחרא, לאמור, ניצחון על הקליפה ודחיקת רגלי הסטרא אחרא באמצעות תחבולות וערמה והפעלת כוחותיהם שלהם כנגד עצמם: 'ונמצא שקליפה מסאבא מבוטלת ע"י כוח דילה ממש וכך צריך שכוחותיו ממש יבעטו באדוניהם ויבטל אותו וזוהמתו⁴⁸'. כחלק מצדו השני של האתוס של מלחמת הערמה בסטרא אחרא מצוה האדם על זהירות בכבודו, משום שאי אפשר להכניעו לפני הגאולה 'וג"כ צריך שיהיה זהיר שלא יזלזל בקליפות ובכתותיהם שכן מצינו שציוה הקב"ה למשה ולאהרון על פרעה שיכבדו אותו⁴⁹', ועל העמדת פנים וחנופה שתסתיר את כוונת האדם להילחם בסטרא אחרא: 'ובעבור זה הסיבה צריך לעשות לס"א מעט חנופה שלא יראה שאנו חפצים בביטולם⁵⁰'.

רעיון החנופה לסטרא אחרא, ריצויו ופיוסו, הנובע מההכרה שכוחו עצום ורב ומוטב לתת לו חלק בעבודת השם כדי לשחדו ולהשקיטו, ידוע במחשבה

46 כ"י ב, דף לה ע"ב.

47 שם, דף לה ע"ב-לז ע"ב.

48 שם, דף כט ע"ב. על עמדת הזוהר עיין: י' ליבס, 'ספר צדיק יסוד עולם' — מיתוס שבתאי.

דעת 1 (תשל"ח), עמ' 87, הערה 88.

49 כ"י ב, דף לו ע"א.

50 גליא רזא, מאהלוב תקע"ב, דף יב ע"ב; והשווה כ"י ב, לה ע"ב-לו ע"א.

הקבלית⁵¹. בעל הזוהר, בעקבות הרמב"ן⁵², פירש כמה מצוות כמתן שוחד לסטרא אחרא, אם כי הצדקת החנופה והריצוי עולה מן הטענה ההפוכה לטענת מחברנו. לאמור, בשל העובדה ששלטון הסטרא אחרא יצא מתוך הקדושה ומפני ששלטונו הוא לפי רצון האל אף הוא זכאי למנת חלקו בקדושה⁵³.

בעל גליא רזא הרחיב את יריעת המאבק בין הקדושה לכוחות הרע ושילב את מסורת הזוהר עם פרשנות מקורית משלו, שפתחה פתח רחב לצדדים מיתיים בתפיסת המצוות, משטען 'שעל זה הענין מיוסדת כל התורה כולה':

51 ראה טוררוס אבולעפיה, שער הרוזים, כ"י מינכן 209, דף 89א; אוצר הכבוד, ורשה תרל"ט, י"ט ע"ב; כ"י מינכן 103 של אוצד הכבוד, דף 390 — על ביטול הקרבנות לעתיד לבוא: 'החסרון של מעלה הוא מיעוט האצילות הבא ממקור צדק עליון והכפרה צריכה כדילפיס דעת המאציל ולמלאות החסרון'. והנוסח המלא של העניין: ג' שלום, 'לחקר קבלת ר' יצחק בן יעקב הכהן', תרכיץ, ב (תרצ"א), עמ' 278. הערה 3. וראה זוהר ח"א, קיג ע"ב — קיד ע"א; ח"ב, דלו ע"א; וכן ח"א, סד ע"ב; סה ע"א. ועיין: י' תשבי, משנת הזוהר ח"א, עמ' רצ-רצב, וראה: יוסף הבא מושון הבירה, טעמי המצוות, כ"י קמברידג' 4.2/6 Dd מצווה כא ממצוות לא תעשה: 'דע שהגדי רומז לכתות הטומאה כשבא נחש הקדמוני והטיל זוהמה בחוה העליונה נבראו כמה כתות של מלאכי חבלה והראש שלהם נקרא גדי וכנגדו היו ישראל משלחין שיעיר אחד לעזאזל ביום הכפורים... ולפיכך א"ת בענין ברכת יעקב... שאמרה לו אמו וקח לי משם שני גדי עזים... כדי להשחיר גדי של מעלה וגדי של מטה כמו טעם הקרבנות שהוא שוחד לכתות הטומאה... השווה כ"י פריס 850,3, עמ' 190, מצווה כב ממצוות לא תעשה: כ"י ירושלים 597^א, דף קג ע"א: מצוות עשה, מצווה מד: 'והכבש הוא שחד לסמאל ומחנותיו שלא יקטר מלהקביל הקב"ה מנחתנו...'; שם, מצווה מז (להוסיף קרבן בראש השנה): 'ולכן אנו מוסיפין קרבן במצות אבינו שבשמים כמו שצונו וכדי לשכך כחות שבעולם כדי שלא יבואו לערכב בין ישראל לאביהם שבשמים בזמן שנדון העולם אנו מוסיפין קרבן כדי לשכך כחות שבעולם... ועל דרך הפשט עוברת יום הכיפורים הוא כדי לשכך לסמאל ומחנותיו ולכחות העולם... ועיין עוד שם. וראה ספר התמונה, למברג חדנ"ב, דף מט ע"א; ושושן סודות, קורין תקמ"ד, דף יט ע"ב: 'סוד אסור לשהות ג' שעות... יח ע"ב; מז ע"א: 'והטפת דם כרית הוא מפיס אותם ומשקיט המייתם... ובראותם כי יש חלק במצוה כל עולה קפצה פיה: ועיין עוד שם.

52 ככתבי הרמב"ן מצוי גרעינו של הרעיון, הרואה בכמה מצוות מאבק נגד כוחות דמוניים. הרמב"ן הציע הסבר זה למצוות השעיר המשתלח (וי"ט ט"ז, ח), פרה אדומה (במ' י"ט, כ), עגלה ערופה (דב' כ"א) וטהרת המצודע (וי"ט ט"ז, נג). וראה, למשל, פידושו לתורה, מהדרת ח"ד שעוועל, ירושלים תש"ך, עמ' פד, פח-צא, צה-צו, דסו, תלט-תמ, והשווה דבריו של טורדוס אבולעפיה, כ"י מינכן 209, דף 89 א, המכנה את מצוות פרה אדומה, שעיר המשתלח, צפור המצודע ועגלה ערופה כשם מצוות שעבודתן בחרן. וראה גם: אוצר הכבוד, ורשה תרל"ט, דף יט ע"ב. עוד עיין 'זוהר' ח"א, קיג ע"ב — קיד ע"א; קצ ע"א — ע"ב; ח"ב, קפד ע"ב — קפה ע"א; רלז ע"א.

53 'שאף על פי שאין צד זה אלא צד הטומאה, נוגה לו סביב, ואין צדיך האדם לדחות אותו לחרן. מה הטעם? משום שנוגה לו סביב, צד הקדושה של האמונה יש לו ואין צדיך לנהוג בו קלון. ועל כן צדיך לתת לו חלק בצד הקדושה של האמונה. תרגום זוהר ח"ב, פא ע"ב — תשבי, משנת הזוהר, ח"א, עמ' שא. והשווה זוהר ח"ב, דלו ע"ב.

והעולם עושים כבוד לקליפה בשביל הפרי השוכן בתוכה כמו שעושים כבוד לכלב בשביל אדונו, וכמו כן צוה התורה לתת כבוד וחנופה לסטרא אחרא בשביל הטהרה שהיתה טמונה בה קודם שנברא העולם⁵⁴... וג"כ ששם להם שמו אלהים כמו אלהים אחרים אל אחר וכדומה לזה וכל זה מחנף סטרא אחרא שלא יקטרגו על בני יעקב... ולכן ראה [ראוי] לחנפם ומכאן אנו רואים הטעם למה שם הקב"ה שמות חיות ובהמות ועוף במרכבה דיליה⁵⁵ ואדם דרכיב עלייהו להראות שכלם נבראו לעבודת האדם ולשרתו וכמו שאנו רואים שהקב"ה ציוה בתורה לנו בענין עזאזל ושחיטת קרבנות בצפון ואמורים ופרדים [ופדרים] הנשרפים כל הלילה⁵⁶ כדי לחנפם וכ"ש וק"ו [וכל שכן וקל וחומר] ראוי שנהיה זהירים שלא נעשה דבר שיהיה מורה שאנחנו חפצים בבטולם הה"ד לא תחסום שור בדישו (דב' כ"ה, ד) ולכן תקנו רז"ל בכרכת הודאה לכרוע במודים להראות שאין אנו חפצים לנצח אותם... ובאופן זה לא יקטרגו עלינו וברוך שנתן לנו תורת אמת והזהירנו שנהיה מובדלים מהם ומקליפי קליפיהם ולטהר עצמינו ומאכלינו ומלבושינו ובכתינו בשעטנו במזוזה כדי שלא ימצא סבה לסאבינו ולא ישלטו בנו ועל זה העניין מיוסדת כל התורה וחוקיה ומשפטיה⁵⁷.

בעל גליא רזא לא הסתפק בהכללה פרשנית והציע ביאור שיטתי לטעמי המצוות האומר, שהמצוות רובן ככולן ניתנו לשם חנופה לסטרא אחרא, חנופה שמשמעותה האמיתית מכוונת להפרדת כוחות הרע מהקדושה: 'כי סודות מהקרבנות וסוד בשר בחלב וסוד טומאה וטהרה ורוב מצוות לא תעשה ומצוות תעשה הם הולכים לסדר דא להחניפו לרעתו ודי מבין'⁵⁸; 'ואם תדייק היטב

54 כ"י ב, דף ל ע"ב.

55 על עניין מציאות שמות חיות טמאות במרכבה עיין בשאלה י"ו של ר' יהודה חייט ותשובת ר' יוסף אלקאשטיל, במאמרו של ג' שלום, 'לידיעת הקבלה בספרד ערב הגירוש', תרביץ כד (תשט"ו), עמ' 177, 203-204.

56 לענין הזיקה בין הקרבת קרבנות ושחרר ופיוס לבין סטרא אחרא או מידת הרין, ראה: פירוש רמב"ן על התורה, ויקרא ט"ז, ח; י"ז, ז; רמב"ן, תורת ה' תמימה, כתבי הרמב"ן (מהדורת ח"י שעוואל), ירושלים תשכ"ג, עמ' קסה-קסו; ספר התמונה, למברג תרנ"ב, דף סה ע"א בספר, דף סח ע"ב בדברי הפרשן; טוררוס אבולעפיה, אוצר הכבוד, ורשה תרל"ט, מסכת שבת, יט ע"ב; יוסף הבא משושן הבירה, טעמי המצוות, כ"י, ירושלים 597, דף קנג ע"א; מצוות לא תעשה, מצווה כב (לא תבשל גדי בחלב אמו); יוסף גיקאטיליה, שערי אורה, ירושלים תש"ך, דף עד ע"ב-עה ע"א; ועיין שם, בביאור מתחיה דלקארט על 'סתומת פה המקטרגים'; ועיין R.Z.J. Werblowsky, Joseph Karo, p. 254.

57 כ"י ב, דף לה ע"ב-לו ע"א והשווה: שושן סודות, יט ע"ב.

58 כ"י א, דף קכח ע"א.

תמצא שבכל המצוות הניח לו הקב"ה חלק פאה אחת כדי לחנפו שלא יקטרע על בני יעקב⁵⁹.

גליא רזא משקף נטיה מובהקת להאנשה של כוחות הרע. יקשה עלינו למצוא בספרות הקבלית דיאלוגים ארוכים כגוף ראשון בין סמאל לקב"ה הנסכים על המאבק בין כוחות הרע לכוחות הקדושה כמו שנמצאם בחיבור זה⁶⁰. רמזים לקו מחשבה, המפרש את הסיפור המקראי כמלחמה בין כוחות הטוב לכוחות הרע, אפשר למצוא עוד קודם לכן בספרות הקבלית ואין ספק שהנטיה הברורה בזוהר, בהשפעת קבלת חוג האחים הכהנים, להאנשת כוחות הרע ולפירוש הסיפור המקראי כמרמוז על מלחמות המקטרגים בקדושה, השפיעה השפעה מכרעת על מחברנו⁶¹. אולם דומה, שלכלל מעמד מרכזי של פרשנות מקיפה, הבאה לבאר את פשר טעמי המצוות מכאן ואת משמעותה הסודית של ההיסטוריה של עם ישראל מכאן, לא זכתה מגמה זו קודם לכן.

דרך מחשבה זו הגיעה לשיאה בעיצוב תורת הגלגול של גליא רזא, שהושפעה במידת מה ממקורות קבליים קודמים, אולם ביססה את טענותיה העיקריות על גילויים חזיוניים חלומות והארות.

גלגול נשמות מוצג בספר כחוק כללי החל על ההווה כולה, אולם ביחס לעם ישראל זהו חוק המתפרש כעונש זמני למען חסד נצחי, הנגזר בידי בית דין של מעלה ומתבצע בידי הסטרא אחרא, כשכל אחד משני הצדדים הנאבקים רואה בו פנים אחרות. במלחמה בין סטרא אחרא, המיוצג על-ידי סמאל, ובין סטרא דקדושה, המיוצג על-ידי ישראל, נוקטים שני הצדדים טכסיסים שונים: סמאל רוצה להכניע את הקדושה ולהתקרב אליה ולשם כך הוא מנסה להכשיל את בני יעקב בחטאים כדי שיוכל להענישם בגלגול לבעלי חיים המצויים תחת מרותו ובסופו של התהליך, הם יועלו לקרבן והוא יוכל ליהנות מבשרם.

סטרא דקדושה, לעומת זאת, מנהל מלחמת תחכולות של מרמה דקדושה — הוא מערים על סמאל באמצעות זיווגים וחיתונים של גדולי ישראל עם נוכריות, החלפת נשמות המתגלגלים והקצאת חלק במצוות השונות לשם פיוסו והסחת דעתו מהקטרוג על ישראל. הכוחות במאבק אינם שקולים משום שלאחר חטאו של האדם הראשון קיבל סמאל היתר מבית דין של מעלה לקחת חלק בזיווגי

59 כ"י ב, דף לא ע"א. והשווה דבריו של ר' יוסף קארו, מגיד מישרים, וילנה תרל"ט, דף לד ע"א: 'כל אשתדלותא איהו למרחי סטר מסאבא מסטרא דקדושה, והאי איהו רזא דפקודייתא כולא'; כלומר, סוד המצוות כולן מכוון להפרדת כוחות הרע מהקדושה. וראה, למשל, כ"י ב, דף צב ע"א—ע"ב; שם, ח ע"ב—יח ע"א.

60 עיין: ג' שלום, 'לחקר קבלת ר' יצחק בן יעקב הכהן', תרכ"ב (תרצ"א), עמ' 280.

סטרא דטהרה וכן קיבל חלק בכל תולדותיו מצד הנקבה, לפי שהיסוד הנקבי בהווייה נובע מן הסטרא אחרא.

וכשראה הנחש שאדם הראשון חטא תכף ביקש להמיתו וקם והלך לפני כ"ד העליון ובקש דין על חטא של אדם הראשון שלא קיים מה שצוה לו הקב"ה והיה צועק ואומר הדין יקוב את ההר, קב"ה גזר ליה והזהירו ואמר ליה כי ביום אכלך ממנו מות תמות, ולכן תתנו אותו אלי כי דילי הוא ואמית אותו ולא די שהקב"ה הפריד אותי מסטרא דאור שהיה טמון בסטרא דילי ושמרתי אותו כ"כ [כל-כך] זמנים ועתה ג"כ שילקח ממני אותו המעט השולטנות שנתן אלי הה"ד והיה כאשר תריד ופרקת עולו מעל צוארך (בר' כ"ז, מ) ולכן זה שפרק מעליו מה שצוה לו הקב"ה תנו אותו בידי ואעשה נקמת אלקים כי לכך נבראתי או תתנו לי חלק בכל תולדין דיליה ובזיווגין דיליה עד שראו הב"ד שהדין עמו וגזרו שבכל התולדות מסטרא דטהרא ובזיווגיהו שיהיה לו חלק עם סטרא דטהרא בנוקבי ולא בדוכרא⁶²

החלוקה ליסוד הזכרי וליסוד הנקבי מסתברת על-ידי התפיסה הדואליסטית המוצגת בספר. ההווייה מתחלקת לימין ושמאל המקבילים לזכר ונקבה, אור וחושך, חסד ודין. האור מתחלק לאור פנימי ואור חיצוני. מצד שמאל, צדה של מידת הדין הקשה, עומד עולם הנקבה בתוך החושך, המתחלק לחושך פנימי וחושך חיצוני. מהחושך החיצוני נבראו מחנות הטומאה, שקצים, רמשים ורוחות רעות, ומהחשך הפנימי נבראו אומות העולם. לעומת זאת, מהאור החיצוני נבראו בני יעקב בשיתוף עם 'סטרא דנוקבא דחושך פנימי', 'כי גזר הגזר שהוא הקב"ה שהחושך הפנימי שהוא מדת הדין יהיה מזווג עם מידת הרחמים בכל מעשה בריאת האדם'⁶³.

בני יעקב המעורבים מראשית הווייתם מטוב ורע, מצווים על הסרת התערובת והשגת דרגת אור פנימי טהור, כדי להשלים את כוונת הבריאה שלא הושלמה בידי האל:

וכשיגיעו לדעת דרכי השם... אז יעשו פעולתם מיותרת שקב"ה לא עשההו והניח זאת הפעולה לבני ישראל שיעשו אותה הה"ד אשר ברא אלקים לעשות בני ישראל ודא הוא שהאור החיצוני והחושך הפנימי יעשה ע"י בני ישראל כלהו אור פנימי וטהור ומקודש ואז מתפרדין

62 כ"י ב, דף ז ע"ב-יח ע"א.

63 שם, דף טו ע"ב.

מעלייהו כל סטרא דחשך חצוניים ומסאבי ובהיות שסטרא דחושך פנימי דאתקריאו קליפות פנימיית אית לסמאל חלק קצת בו כהיות שהם בסטרא דשמאלא ושם ניזונים ניתן ליה לסמאל רשות לעשות זיווגין מאותן נוקבי דאינון שנבראו מחושך פנימיי עם בני ישראל, ובכל זמן שהוא רוצה לעשות איזה זוג מנוקבין אלין [עם בני ישראל] אינו יכול לעשות שום דבר כלי רשות מב"ד העליון ואז הגוף שהוא הבשר והעור והנפש התאונית עם חיות דיליה הוא חלקו של סמאל והרוח והנשמה אינון מסטרא דטהרה פנימי וימני והבחירה ניתן להם לנטות לימין או לשמאל הכל תלוי במעשיהם... וכשהוא סמאל יודע ששולחין איזה גבור בארץ או איזה חכם או חסיד שיהיה ראוי להגין על הדור תכף הולך סמאל לפני ב"ד העליון ומבקש מן הב"ד שהוא רוצה לעשות אותה חיתון מאלו המובחרים כי כבר ניתן בידו זאת המלאכה בשביל שסטרא דנוקבי אינון דיליה... וכשהזכר נולד מזה הראוי להיות גבור או חסיד או חכם הולך סטרא אחרא אחריו עד שיהיה זה הנולד בן י"ג שנים. והולך ומטעה אותו לדרכים רעים והוא רואה שזה הולך אחר עטיו מכין לו נוקבא שיהיה כנגדו לעזרו לצאת לתרבות רעה⁶⁴.

כנגד מגמת הקדושה להפריד עצמה מן הטומאה, שואפים כוחות הסטרא אחרא, כאמור לעיל, להזדווג עם הקדושה ולטמאה על-ידי זיווגים ותולדות שיפתו את בני ישראל לעזוב את אלוהיהם. קו מחשבה זה בא להסביר מדוע נשאו רבים מגיבורי המקרא שלא כחוק נשים נוכריות והיו לחתניו של הסטרא אחרא⁶⁵.

הפסוק כי שבעתיים יוקם קין (בר' ד', כד) נררש בידי בעל גליא רזא כ'שבע טיפין של זוהמא מנוקבתיה של סמאל⁶⁶, שהן שבע בנותיו של השטן שנתגלגלו בנשים נוכריות והתחתנו עם בני ישראל כדי להטותם מדרך הישר, כגון רבקה אחות לבן הארמי שנישאה ליצחק, 'תמר שבאה לבלבל מלכות יהודה על ידי העריות', צפורה המדינית שנישאה למשה, רות המואביה שנישאה לבעוז, בנות פלשתים שנשאו שמשון, שתי אחיות בנות לבן הארמי שנישאו ליעקב, בת פוטיאל שנישאה לאלעזר, ואשת פוטיפר שביקשה לפתות את יוסף ורחב

64 שם, דף סו ע"ב-סח ע"א; ובדפוס — דף כב ע"א — נוסח שגוי המשכש כוונת הדברים: 'וכשיגיעו לדעת דרכי השם... ואז יעשו בעולם מותרות...'

65 כ"י ב, דף צב ע"א. לסוגיה זו עיי' ג' שלום, שכתו צבי, חל-אביב תשי"ז, עמ' 48-49.

66 כ"י ב, דף קמר ע"א.

שנזדווגה עם יהושע⁶⁷. כוונותיו של סמאל להטות את מנהיגי ישראל מאלהיהם באמצעות זיווגם עם בנותיו, ולהכניע את צד הקדושה תחת מרותו, מתוארות בלשון נרגשת פעמים רבות לאורך הספר:

ועתה צריך לגלות ולהודיע רשעתו של סמאל והמחשבות שחשב כדי לקטרג את יעקב לעסקיו וקב"ה הפיר עצתו ובקדרה שחשב לבשל שם נתבשל. הוא סמאל חשב שע"י בנות לבן דאינון מסטרא דיליה שינצח ליעקב... הוא סמאל חשב שבנות לבן יפתו ליעקב ללכת אחרי אלהי אביהן והן מרדו באביהן ובאלהיו... והן וילדיהן היו לשיכים בעיניו ואם תדייק היטב תמצא שכל עצות רעות שנתייעץ סמאל כדי לקטרג ליעקב הכל היה לרעתו... ותראה מה שנארע בשכם ובמצרים סוף סוף לא הועילו לו רעיוניו כי שומר ישראל ה"⁶⁸.

אולם לאמיתו של דבר, משמעותם האמיתית של זיווגים אלה, שהכריעו במידה רבה את גורלו של עם ישראל, היתה שונה לגמרי. המשמעות הסודית של הזיווגים האסורים טמונה בהנחה, שלשם מלחמה בסטרא אחרא רב הכוח. צריך לשתף פעולה עמו כדי להחליש את כוחו מבפנים על-ידי חילותיו הוא. כך היתה מחשבת השטן לו לרועץ; הזיווגים שתיכנן כדי להעביר את גיבורי ישראל על דתם הפכו להיות נשק במלחמה נגדו דווקא משום שרק הוא יכול להכין שלא כיוודעין את ההכנות למפלתו, בכחינת 'מהרסיך ומחריביך ממך יצאו':

הרי לפניך למה נעשו אלו החיתונים כדי להיות לשיכים בעיניהם של סטרא אחרא לקיים עליו קרא מהרסייך ומחריבייך ממך יצאו (יש' מ"ט, יז) ולכן נתן זה הרשות אליו כדי שהוא בעצמו יכין אלו ההכנות לרעתו⁶⁹.

במישור ההיסטורי, המלחמה בסטרא אחרא ובשלוחיו, האומות, מחייבת הימצאות יסוד מן הטומאה בלוחם מצד הקדושה, שיאפשר לו למצוץ בין חסד לדין, משום שכל הנלחם ברע חייב שתהיה לו זיקה אליו, ורק כך יוכל להכניע את השטן בנשקו הוא:

כי הקב"ה חפץ כשיקים איזה מלך או איזה גבור לעשות נקמה באומות [שצריך] שיהיה איזה חבור או קשור מה עם אומות העולם ועם המלך

67 לעניין שבע בנות השטן וגלגוליהן ראה עוד: כ"י ב, דף סח ע"א-ע"ב; ע"א; ע"ב; ע"א; ע"ב; ע"א-ע"ב; ע"ב; קמד ע"ב, כ"י א, דף פט ע"א; קה ע"ב-קו ע"א; קיא ע"א-ע"ב.

68 כ"י ב, דף קכח ע"ב.

69 שם, דף סח ע"ב.

שהוא מלך מזרע ישראל כדי לקיים מהרסייך ומחריבייך ממך יצאו (יש' מ"ט, ז') ותראה ראייה מיהושע שלקח רחב הזונה לאשה כדי להשפיל כוח ל"א מלכים וג"כ שמשון שנשא נשים נכריות והשפיל כ"כ פלישתים וג"כ דוד שיצא מרות המואביה כדי להשפיל האומות וידוע הוא ליודעי חכמתא כי כל מי שנכרא להשפיל שונאי ישראל שצריך שיהיה לו איזה התדבקות עם סטרא דשמאלא⁷⁰.

בעל גליא רזא לא היה מעוניין במסקנות אנטינומיסטיות אפשריות מהלך מחשבה זה, אלא בפרשנות מיתית של מלחמת הטוב ברע על מסקנותיה ההיסטוריוסופיות. כנגד מימוש כוונתו של סמאל לזווג את בנותיו עם בני ישראל, החליף הקב"ה את נשמותיהן ללא ידיעתו של הסטרא אחרא ובמקום ז' רוחות דמסאבותא' הכניס בבנות נכר אלה ז' נפשות טהורות להיות לעזר לבעליהן נגד סטרא דמסאביי⁷¹. החלפת הנשמות נעשית באמצעות גלגולים של ניצוצות הנשמה⁷² והיא משמשת נשק כנגד סמאל, משום וכל דא מעניין חלופי נשמות לא נודע לסמאל אלו הסודות מהגלגולים... לא נודע לסמאל סוד הגלגולי⁷³. 'התרמית הקדושה' מתבצעת על-ידי החלפת נשמות ובשל כך כל אחת משבע בנותיו של הסטרא אחרא נתגלגלה ב'צדקניות אחרות'; וכך, על-ידי הטעיית כוחותיו מבפנים והפרת מזימותיו בידי שלוחיו, מתקיים התנאי 'מהרסייך ומחריבייך ממך יצאו':

להראות שכוונתו של הנחש עקלתון היה לרעה ובקדרה שבשל בה נתבשל, הוא הנחש חשיב להביא ז' בנות שהיו מסטרא דיליה דאיהו קין הה"ד ולכהן מדין שבע בנות דרמיז' לשבע פרות הרעות וכל דא הראה הנחש עקלתון לפרעה בחלומו ולא יכלו חכמיו לפתור אותו מה הוא רומז שהיו בולעות הרעות לשבע הבריאות ואח"כ כתיב ותבאנה אל קרבנה... ור"ל ולא נודע לסמאל סוד הגלגול שיוכל להיות זה הדבר כי אחר שנזדרק ניצוץ רוחני מסטרא שמאלא בגופא חדא שיכול לבוא ניצוץ מסטרא ימינא לדחות אותו...ושבעה בנות דיליה דרמזו לז' פרות הרעות היו לשיכים בעיניו, הוא חשב שתהיו מקנטרות במלכות ישראל הקדושים והן היו לרעתו ולקנטורי לסטרא דיליה⁷⁴.

70 שם, דף ע"א. והשווה ליבס (לעיל, הערה 48), עמ' 76, הערה 21.

71 כ"י ב, דף סח ע"ב.

72 על תורת ניצוצות הנשמה ראה שלום, 'הגלגול', עמ' 325.

73 כ"י ב, דף סח ע"ב. כ"י א דף קכה ע"ב.

74 כ"י א, דף קכה ע"ב.

מסכת הזיווגים התפרשה בידי בעל גליא רזא כמלחמת הטוב ברע לאורכה של ההיסטוריה של עם ישראל וכמלחמת היסוד הנקבי, המצוי תחת רשות הסטרא אחרא, ביסוד הזכרי, העומד ברשות הקדושה, במישור הקוסמי. גיבוריהם של הזיווגים האסורים וצאצאיהם היו ללוחמים העיקריים בשלוחיו של הסטרא אחרא וכלל סיפורי המקרא נעשים לסיפור נקמת האל בסטרא אחרא באמצעות 'חתינו של השטן':

ונחזור לענינו לפרש השבעה פרות הרעות מן הוו שנחזרו לטובה על ישראל, הראשונה היתה רבקה אחות לבן, השניה רחל, השלישי' לאה, הרביעי' צפורה החמישי' רחב הזונה הששית אשת אליעזר בת פוטיאל השביעי' רות ובאלו הז' חיתונים נכנס הנחש כדי לכלכל את מלכות ישראל ובאלו החתונים הושפל מעלתו ותראה שכך הוא האמת מרבקה יצא יעקב שנתאבק עם סמאל ונצח ליה... רחל יצא ממנה יוסף שיצא ממנו יהושע שחלש לעמלק ויצא ממנו משיח בן אפרים, לאה שיצאו ממנה רוב השבטים, צפורה שנזדווגת עם משה שעל ידו נעשו כ"כ דינין ומשפטים במצרים ובסיחון ועוג, רחב הזונה שנזדווגת עם יהושע שהרג ל"א מלכים אשת אליעזר הכהן שהיתה בת פוטיאל שיצתה ממנה פנחס שעשה כ"כ נקמה במדין רות המואביה שיצתה ממנה דוד שעשה כ"כ מלחמות באומות ולעולם היה כנגד סטרא אחרא, הרי לפניך שנארע לו לסמאל כמו שנארע להמן שהיה ג"כ מסטרא דיליה שיעץ תחבולות והיו לו לשיכים בצדו כמו שכתתי שבקדרה שבשל... שם נתבשל⁷⁵.

בעל גליא רזא הרחיב את משמעות עניין הזיווגים בגלותו את מהותן החדשה של שבע בנותיו של הסטרא אחרא או את סוד גלגול נשמתן החדשה. פירושו נתלה במאמר חז"ל בדבר חסידי אומות העולם שיש להם חלק לעולם הבא⁷⁶, ובניסיון ליישבו עם חוק הגלגול: הגלגול הוא כאמור חוק כללי החל הן על עם ישראל וסטרא דקדושה והן על שבעים אומות וסטרא דטומאה, אלא שסוף גלגולם של סטרא דקדושה הוא גן עדן בעוד שבמחנהו של הסטרא אחרא שונים פני הדברים:

וכמו כן סטרא אחרא באוכלוסין דיליה יש לה ג"כ בית דין מסטרא דיליה שדנים לא"ה [לאומות העולם] וגם הם מתגלגלים ע"פ כ"ד דלהון

75 שם, דף קכו ע"א.

76 תוספתא סנהדרין יג, מהדורת ש' צוקרמאנדל, עמ' 434.

ומתגלגלים בשרצים ובשקצים ועולים מעלוי לעלוי עד שחוזרים לצורות
אנושות.⁷⁷

גלגולם של אומות העולם הוא גלגול רצוא ושוב⁷⁸ והשאלה שהתחבט בה
בעל גליא רזא היא, כיצד יגיעו חסידי אומות העולם, שהובטח להם עולם הבא,
לגן עדן, שהרי הם ברשותו של הסטרא אחרא ובית דינו שאינם יכולים לגמול
חסדים ולהעניק עולם הבא. הפתרון שהוצע היה, שהסטרא אחרא נוטל את חסידי
אומות העולם הראויים לגן עדן ומבקש עליהם לפני ריבונו של עולם. המלאך
גבריאל נוטל את הזכאים שבהם ומגלגלם בעולם הזה להיות לנשים שיינשאו
לגדולי הדור, מה שיזכם לעולם הבא:

ואותן שהושמו בעלמא דנוקבא ע"י גבריאל מתגלגלים בזה העולם להיות
לנשים לגדולי הדור אשר בישראל ובה האופן יש להם חלק לעולם הבא
וכל זה הבנתי מדברי תינוקות [התינוקות] אשר מצאתי כתוב בספר אחד
שבשעה שנולדה דברה דברים כאלה ששאלו לה מאן את והשיבה אנא
א' נשמה מחסידי א"ה.⁷⁹

חרף העובדה, שלדברי המחבר מקורה של פרשנות זו בדבריה של 'תינוקת'
שהעידה על נשמתה, דומה שתורתו המורכבת בדבר נשמותיהם של חסידי אומות
העולם המשמשות במלחמה נגד השטן, מבוססת בעקיפין על מאמר הזוהר בסבא
דמשפטים, הדין בגורל הנשמות 'בטיקלא':

כאן יש יסוד איך נעשקות הנשמות: אכן העולם הזה נוהג בכל בעין הדעת
טוב ורע וכשנוהגין בני העולם בצד הטוב המאזנים עומדים ומכריעים
לצד הטוב, וכשנוהגים בצד הרע מכריעים הם לאותו צד. וכל הנשמות
הנמצאות אותה שעה במאזנים הוא עושק אותן ולוקחן, אבל לרע לו
שאותן הנשמות מתגברות על כל מה שנמצא מצד הרע ומשמידות אותו...
אף כך אותן הנשמות נעשקות על ידי הסטרא אחרא לרע לו ומה נעשה
באותן הנשמות? ראינו בספרי קדמונים שמהן יצאו חסידי אומות
העולם...⁸⁰

77 כ"י ב, דף מג ע"א.

78 שם.

79 שם, דף מג ע"ב.

80 י' תשבי, משנת הזוהר, ח"א, נא (תרגום זוהר ח"ב, צה ע"ב), ועיין שם, שמג. עיין: י' ליבס,
פרקים במילון ספר הזוהר, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה

השקפת הזוהר בדבר גורל הנשמות העשוקות הנגזר עלי־פי הנהגת העולם, אינה עומדת במרכז עניינו של מחברנו, אלא הרעיון המובלע בדברים שעשיקתן היא לרעת הסטרא אחרא, כי הקדושה שבהן מתגברת על כוח הרע ומחריבה אותו מבפנים.

התחום העיקרי במלחמת הקדושה בטומאה הוא תחום גלגולי הנפש. בעל גליא רזא גיבש השקפה חדשה בדבר משמעות הגלגול ותכליתו וכיסס את טענותיו על ההנחה המשולשת שהגלגול אינו עונש פרטי, אלא סמל למצבו של עם ישראל כולו, שהגלגול מתבצע בידי הסטרא אחרא⁸¹ בעוד שסודו לא נודע לו⁸². לפי השקפתו של בעל גליא רזא חל הגלגול על כל ההוויה, אך לגבי עם ישראל הוא הדרך לחזרה בתשובה ולכניסה לגן עדן ומנקודת ראות אסכאטולוגית יש בו כפל פנים של חסד ושל דין: 'קב"ה דאיהו רחמן על כלא סבב עניין הגלגול עד שעל כרחם יחזרו בתשובה וכן הוא עשה ועושה ויעשה... וע"י גלגולים נצרפין ומתלבנין עד שיתטהרו וכהאי גוונא יזכו לחיי עולם הבא'⁸³. אולם, הגלגול פניו רבות ומהותו משתנה לפי מושאו. הרשעים מתגלגלים על פי גזרת בית דין של סטרא אחרא, שלוש פעמים בלבד, ואם לא חזרו למוטב ישוּבו לעפר אחר עונשים קשים⁸⁴. הבינונים לעומתם יכולים להתגלגל עד אלף פעמים

העברית, ירושלים תשל"ז, הערך 'טיקלא', עמ' 327–335, ובייחוד שם, עמ' 328–329. בדברי הפרשן של ספר התמונה מצויה זיקה דומה מאוד בין גלגול ובין זיווגים עם אומות העולם, הנלמדת מאותו מאמר בדבר חלקם של חסידיו אומות העולם לעולם הבא. אלא שכאן, מקורם של נשמות חסידיו אומות העולם הוא כנפשות ישראל שנענשו והתגלגלו: 'למה נתאחר כועז לקחת את האשה רות המואביה מפני שזאת רות היתה מזרע מואב מאומות העולם, אבל בתחלה נפש רות היתה מנפשות קדושות של ישראל ובעבור שחטאה אז ונתחייבה חובת גלות וגלגול ונתגלגלה כאומות העולם ועתה שבא כועז לעולם זאת הנשמה של רות היתה בת זוגו כי כבר קבלה כל ענשה והגיע זמנה לבוא להתגלגל כזה העולם... כי לפעמי' מתגלגלים נפשות הצדיקים כאומות עולם וזה לזכות ישראל שהן מרחמין על ישראל ולכן אחז"ל חסידיו א"ה יש להם חלק לעוה"ב'. ספר התמונה, דף לט ע"ב (בדברי הפרשן).

81 כ"י ב, דף מב ע"ב.

82 כ"י ב, דף קכט ע"ב.

83 שם, דף וע"א; והשווה כ"י א, קלג ע"ב: 'אוהבי השם כי עליהם נאמר ועושה חסד לאלפים לאוהביו ולשומרי מצוותיו עד לאלף דור מתגלגלין... ובכל גלגול וגלגול שהם באים מוסיפים תורה ומעשי טובים'. והשווה שלום, 'הגלגול', עמ' 320. ועיין: ספר התמונה, דף טז ע"א.

84 כ"י א, דף קכב ע"ב. גלגול שלוש פעמים בלבד, בהסתמך על הפסוק מספר איוב ל"ג, כט–ל, נתפס בעיני רוב המקובלים כגלגול הכללי ולא כגלגול רשעים. ודאה שלום,

או עד שיכפרו על חטאיהם 'בצירוף', 'ליבון' ו'זיכוך' וישלימו חלוק של תרי"ג מצוות⁸⁵. שיוכם להיכנס לגן עדן. ככל גלגול הם עולים במעלה מעילוי לעילוי, לאמור, הנשמה מוסיפה על מעלתה בתורה ומעשים טובים ומלכנת את חטאיה:

תדע כי לרשעים גמורים אית להו קצבה לגלגולים והוא פעמים שלוש עם גבר (איוב ל"ג, כט-ל) ועל ארבעה לא אשיבנו (עמוס א', ג) אין להם יותר קצבה. אבל לרשעים בינונים אין להם קצבה עד אלף תיגזור הם מתגלגלים. הה"ד פוקד עון אבות על בנים ועל שלשים ועל רבעים לשונאי (שמות כ', ה) שהם הרשעים הגמורים, ועושה חסד לאלפים לאוהביו ולשומרי מצוותיו... (שמות כ', ו) אבל על הרשעים הגמורים שנאמר עליהם יפול מצדך אלף (תה' צ"א, ז) אין מועיל להם חשבון אלף ור"ל שהרשעים גמורים אינם ראויים שקב"ה יטריח בעבורם עד אלף דור כמו לבינונים שעולה במעלה מגלגול לגלגול⁸⁶.

דעה זו בדבר גלגול עד אלף פעמים כחוק כללי, נזכרה בראשית הקבלה בספר הבהיר, אך לא זכתה למעמד מרכזי בספרות הקבלית⁸⁷ עד שנגאלה בידי בעל גליא רזא שכרך עמה את הגלגול בבעלי חיים ואת המעבר משיטה לשיטה, והפכה למערכת הזדככות שבענישה רבת שלבים, שזמנם ודרגתם קצובים מראש. גלגול נפשות בבעלי חיים ידוע בספרות הקבלית כתורה שנתקבלה בהסתייגויות והובאה ברמזיה⁸⁸ ויש להניח, שדבריו של בעל גליא רזא הושפעו

'הגלגול', עמ' 321. בעל גליא רזא טען לעומת זאת, שמספר הגלגולים האפשריים לבינונים אינו מוגבל משום שכוונת האל להיטיב עם הברואים ולהביאם לעולם הבא, בעוד שהגלגול המשולש, שאין עמו אפשרות היטהרות וכניסה לגן עדן, הוא מנת חלקם של רשעים. תיאורי גלגול הרשעים נשזרים בתוך דברי ביקורת חברתית בוטה: "יש מי שנתחייב להתגלגל בכלב כגון שהיה רודף אחר משכב זכור ויש מי שנתחייב להתגלגל בחיות טהורות ובאים עליהם זאבים ואריות ואוכלים וטורפים אותם בשביל שהיו בעה"ז גחלים וטורפים את העניים ברכיח וכמשא ומתן שלהם, ויש שמתגלגלים כבהמות טהורות הם אותם שאוכלים ושוחים בכל יום ואינם חוששים לא לתפילה ולא לדברי תורה אלא באכילתם כבהמות נדמו והם רועים בשדה עד שיהיו שמנים וראויים לאכילה ולפעמים נעשים נבלה או טרפה ונאכלים לא"ה וצריך להתגלגל כמה וכמה פעמים עד שיתלבן ויחזור למקורו" (כ"י ב, דף מג ע"א).

85 ראה לענין חלוק של תרי"ג מצוות: ג' שלום, 'לבוש הנשמות וחלוקא דרבנן', חרכיץ כד (תשט"ו), עמ' 290-306.

86 כ"י א, דף קכב ע"ב: והשווה שם, קלג ע"ב.

87 לשאלת חלות הגלגול ושיעוריו השונים, ראה: שלום, 'הגלגול', עמ' 320-321.

88 על גלגול בבעלי חיים ראה: יוסף משושן הבירה, טעמי המצוות, כ"י קמברידג' Dd. 4.2/6. מצוות עשה מ, דף שז ע"א; מצווה נא (כתוב בטעות סא), דף שיט ע"ב. מצוות לא תעשה.

מתורותיו הנועזות של ר' יוסף שבא ממשון הבירה⁹⁰ בספר טעמי המצוות, אם במישרין ואם באמצעות סיכום דבריו המובאים אצל הרקנאטי או בכתב-היד של הספר המיוחס לאבן פרחי⁹¹, וקרוב לוודאי שאף רמזיו של בעל ספר התמונה לא נעלמו מידיעתו⁹².

תורת הגלגול שלו כללה יסודות שמקורם במשנות קבליות קודמות, כגון גלגול המקביל באופיו לחטא האדם, גלגול כליבון עוונות וכפרת נפשות, גלגול כפשר מצוות היבוס וכתנאי להחזרת האדם לגן עדן. אולם חידושו של בעל גליא רזא היה בהחלת חוק הגלגול על כוחות הטומאה ובהעברת ביצוע מערכת הגלגולים כולה לידי של הסטרא אחרא, ההופך להיות הממונה על נפשות ישראל העוברות לרשותו בזמן גלגולם:

ותור וגזול הם מנפשות ענושות⁹³ שבאו מרחוק ואח"כ אפרש אותם מה הם רומזים וקודם כל דבר אודיעך איך כל הקרבנות האלו לא באו אלא בעבור גלגול נפשות הענושות הנענושות שמתגלגלות בעולם לכפרות נפשותם ובאות בגלגול ע"י עופות וחיות ודגים ובהמות ומתגלגלים מגלגול לגלגול עד שיחזרו למקורם הראשון... וכבר כתבתי בתחילת הספר הלו איך הקב"ה שלט לסמאל על סטרא דחשך ומסר ליה אילנא דמותא...⁹⁴

כ"י ירושלים 597 א, מצווה י"ו שלא תחסום שור בדישו, דף קמ"ב ע"ב: מצווה י"ז, דף קמ"ב ע"ב: מצווה י"ט, שלא לאכול על הדם, דף קמ"ב ע"ב: מצווה לז, דף קע"ג ע"א, ועוד שם. וראה עוד: ספר התמונה, למברג חרנ"ב, דף לט ע"א-ע"ב, בחיבור וכפירוש; דף מא ע"א-ע"ב, בדברי הפרשן; דף מד ע"א: דף סו ע"ב; ר' מנחם מרקנאטי, פירוש על התורה על דרך האמת, ונציה רפ"ג, פרשת נוח, דבור המתחיל: 'וירח יי' את ריח הניחוח'; שם, פרשת שמני, ד"ה: 'ויש מן המקובלים האחרונים המאמינים בגלגול הבהמות...'; ספר הפליאה, קוריץ תקמ"ד, דף כא ע"ד, ומהדורת פשמישל חרמ"ד, דף לא ע"ב, על הסתייגויות של מקובלים מתורה זו ראה: ר' יהודה חייט, מנחת יהודה, מערכת האלהות, פיראה שי"ח, דף רד ע"ב.

99 עיין: א' אלטמן, 'לשאלת בעלותו של ס' טעמי המצוות המיוחס לר' יצחק בן פרחי', קריית ספר, מ (תשכ"ה), עמ' 276-256, 412-405.

90 שם, עמ' 259-261, כעניין הייחוס לר' פרחי, ובעמ' 264-265 — בדבר המובאות מן הספר, בפירוש על התורה לרקנאטי, שיש להוסיף עליהן הרבה.

91 בעל גליא רזא לא הזכיר את ספר התמונה בין מקורותיו, אולם קרוב לוודאי שהכירו. כמה מן הרעיונות המצויים בחיבורו קרובים מאוד לרעיונות המצויים בספר התמונה, ויותר מכך — אף לדברי פרשן התמונה, ועיין בספר התמונה, דף מד ע"א לעניין הזיקה שבין גלגול ובין פירוש הפסוק 'תור וגזול'. עוד עיין שם, דף מ' ע"א, בדברי הפרשן, לעניין 'בית דין של מעלה' בזיקה לגלגולי נפשות, וראה עוד להלן.

92 השווה ספר התמונה, דף מד ע"א, דברי הפרשן.

93 לעניין 'אילנא דמותא' ראה: תשבי, משנת הזוהר, ח"א, עמ' רכב.

ולכן חייבי עלמא מבני ישראל שאינם חוזרים בתשובה קודם שנפטרו מן העולם הזה נמסרים נפשותם ליד סטרא אחרא מדה במדה כמו שנתרחקו מאחרי הקב"ה בחייהם כך מתרחק הקב"ה מהם אחר מיתתם ובאים סטרא אחרא ונוקקים אליהם ומהם נענשים זמן אחד קצוב ע"פ כ"ד בגיהנום ואח"כ מושכים אותם סטרא אחרא לאלו הנפשות הנענשות במדברות לארץ ציה וצלמות ולשם מתענשים! בנחשים ובעקרבים ובחיות רעות זמן קצוב כפי מה שגזרו כ"ד [בית דין] העליון ואח"כ מתקרבים מעט מעט אל הישוב האנושי ובכל זמן שהם מתקרבים הם מתפשטים ממלבוש למלבוש, המשל כשיצאו מגהנום שעמדו לשם שנה אחד שהוא קצבה ליותר רשע מישראל מגלגלין אותו כשרצים או כחיות רעות או כבהמות הכל הוא כפי מה שנגזר עליהם כ"כ זמן כשרצים כ"כ זמן כחיות טמאות ואח"כ מתקרבים לישוב ומתגלגלים כבהמות טהורות ונשחטים ונאכלים לבני נשא עד שיחזרו למקורן הראשון ויש נפשות ג"כ שחטאתם אינם כ"כ קשה ואינם מתגלגלים כ"כ [כל"כך] פעמים ואינם מתגלגלים אלא בעופות טהורות העומדים בישוב אצל בני אדם והמובחרים מהנפשות שלא פשעו כ"כ מתגלגלים אותם בכני יונים או בתורים והקב"ה מכיר אותן הנפשות שמתגלגלים בתורים ובכני יונה ובחר להם שיהיו לקרבן ואלו הם נפשות שלא חטאו בעריות ולא בשפיכות דמים ולא בע"ז... ומכאן נוכל להבין שכל הנפשות מישראל שנמסרים ביד סטרא אחרא אין לו לסטרא אחרא רשות לגלגלם אלא על פי כ"ד עליון, וכ"ד העליון מביטין בעבירות שעשה כל אחד ואחד מהם וכפי העבירות שעשו כך נידונים הכל נעשה ע"י דין ומשפט וגלגולם וזמן מכל גלגול הכל בדין ומשפט⁹⁴.

הגלגול בבעלי חיים, שהובא להקצנה יתרה עם הכללת שרצים ורמשים במחזור הגלגולים, נתפס כתהליך כפול. מחד גיסא, זו ירידה מדרגת קיום אנושית לחייתית ועונש יחסי על מעשי האדם, עונש המתבצע במישרין ובעקיפין על-ידי הסטרא אחרא על-פי החלטת 'בית הדין העליון'; אולם מאידך גיסא, בעונש הגלגול המדורג יש משום הזדככות ועלייה הדרגתית בפרקי זמן קצובים מעולם החי אל העולם האנושי, או התקרבות ממצב של ריחוק מוחלט מהוויה אנושית עד למצב של היטהרות, המביאה את האדם להיות ראוי להיות מוקרב כקרבן אחרי עלותו מעילוי לעילוי.

כבר אצל ר' יוסף משושן הבירה נקשר עניין הגלגול בחיות עם חוקי הקרבנות⁹⁵ והועלה הרעיון שהקרבת החיות, שנשמות מגולגלות בהן, היא בכחינת כפרתן. מגמה זו מצויה אף בספר התמונה שפירש את חוקי השחיטה ודיני הקרבנות כנובעים מתורת הגלגול וכבאים להעמיד גבול של חסד לשלטון הדין⁹⁶. אולם, לכלל השקפת עולם הקובעת, שהנשמות מוצאות את גאולתן מן הגלגול בידי הסטרא אחרא רק משהן נכנסות לגופן של בהמות טהורות המוקרבות על גבי מזבח, או לחילופין נשחטות שחיטה כשרה ונאכלות בידי ישראל⁹⁷. כפי שהציג זאת בעל גליא רזא, לא הגיעו הדברים. מכלול הגלגולים בבעלי חיים, טיבם ושיעורם, הופקד בידיו של סמאל, והקרבנות, שהם סיוס מסכת הגלגולים, אף הם מנת חלקן. תפיסת הגלגול כמערכת ענישה רבת שלבים, שדרגותיה וזמניה קצובים מראש בידי בית דין של מעלה, נראית כאור חדש בשעה שהמערכת כולה עוברת לרשותו של הסטרא אחרא המופקד על ביצועה. סמאל אינו שווה נפש למסכת הגלגולים ובדברי בעל גליא רזא הוא מתואר כצייד נפשות וכאיש מלחמה רב תחבולות המתאמץ כאמור להכשיל את ישראל כדי לגלגלם בבעלי חיים שברשותו, וכדי לטול את חלקן מהקרבנות:

ועתה אגב גררא נתגלה אלי סוד כסוי הדם לחיה ולעוף וזהו מה שנגלה אלי תדע שרצונו וחפצו של הקב"ה הוא שנדמה צורה ליוצרה וצויה בתורתו הקדושה לכסות דם חיה ועוף ורמז קא רמז הכתוב והוא דבר נסתר ונעלם ודא רצה הקב"ה שכל מי שנתבייש ממעשיו הרעים שעשה וחזר בתשובה שלימה ונתלבן צורתו ר"ל שנשפך דמו מרוב בשתו גזר הכתוב ושפך את דמו וכסהו בעפר (ויק' י"ז, יג) הה"ד איש איש אשר יצוד ציד חיה או עוף אשר יאכל ושפך את דמו וכסהו בעפר (שם) וע"ד האמת פירוש הפסוק כך הוא איש דא איש בליעל, שרו של עשו שנקרא איש... ודא הוא סמאל בעצמו שנקרא ג"כ איש ציד על שם שצד בפיו לפתות בני אדם להסירם מדרך הישר... ור"ל זה הבליעל שמבקש לצוד ציד מכני יעקב ומבקש להכשילם בעטיו כדי לגלגלם במלכוש דיליה ותדע

95 'אדם כי יקריב מכם קרבן לה' מן הבהמה (וי' א, ב) מכם היה והוא עכשו בהמה'. טעמי המצוות, כ"י קמברידג' Dd. 4.2/6, דף 49.

96 ספר התמונה, דף לט ע"א, בפירוש: לט ע"ב; מב ע"ב — מג ע"א; נא ע"א; סו ע"ב—סו ע"א.

97 'ואם יזכה לישחט ע"י ישראל ונאכל בשרו ע"י ישראל נחשב לו כאילו נקרב על גבי מזבח ומזכין אותו ע"י זכאי וחוזר להתגשם בגוף אנושי מכני ישראל' (כ"י ב, דף מד ע"א).

שהממונים מסטרא אחרא הם נהנים מזאת הפעולה שיתעלו בני יעקב כאלו המלבושים מבעלי חיים כדי שיהיה להם שתפות במזבח עם הבהמות הטהורות שנשחטים על גבי המזבח ונהנים העליונים מאותו עשן העולה מן גופו הקרבנות שהם מלבושים דסטרא אחרא... ולכן סמאל רודף אחר בני יעקב להכשילם כי יש לסטרא הרע הנאה בהכשלם לבני ישראל כמה דאתמר חיה ועוף כדי לצערם במדברות רחוק מן הישוב בין סטרא דמסאבא ושפך את דמו ר"ל מביישו כי בדא יש לו נייחא כשהוא מבייש בני יעקב... ולכן כתב הקב"ה בתורתו הקדושה זה האדם שיצה"ר צד אותו ונתגלגל בלבוש חיה או עוף ושפך את דמו שנתבייש מצורת אדם נעשה חיה או עוף אני מצווה אותך כשיהיה זמן שיהיה ראוי לאכילה לבר ישראל הה"ד אשד יאכל ור"ל שהגיע לעריותא [לאשריות?] דא שזכה לבד ביד ישראל שיאכל אותו ושפך את דמו וכסהו בעפר שלא יתבייש עוד כי די לו ממה שנתבייש ע"י אותו איש בליעל ותכסהו בעפר שהוא לחמו של נחש הוא בשדו שכך קורין בלשון ערבי [!] לבשר לחם והדם הוא נפשו של אותו הציד ואל תכלימהו יותר ומספיק לזה מה שהכלימו אותו הציד הרשע ופירש הדבר הוא כי זה האיש הבליעל הצד בני יעקב ושופך את דמו שהוא נפשם ומכסים אותם בעפריות דיליה שהוא לחמו וכשרו ומגשים אותם הנפשות שנענשו שנתלכשו בגופי עופות ושרצים וחיות טמאות דאינון מסיטרא דיליה הה"ד וכסהו בעפר דאיהו לחמו... ולמה בעפר להראות שהכסוי שלו שהוא העור והבשר הצורה שהוא החיה או עוף הם מסטרא אחרא ועדיין שולט עליו סטרא אחרא עד שיתלכש בצורת אדם ויטהר מטומאתו ר"ל שיתפרד ממנו ומערלתיה ושיכנוס בכריתו של אברהם אבינו וישפוך ממנו דם ברית שהוא דם הערלה לקבל הדם ששפך ממנו בגלגוליו בסבת הערל ועטיו וישים חתיכת הערלה בתוך העפר בהיות כי הוא חלקו ולחמו"א זה לקבל זה ולכן אינם נקרבים החיות הטהורות על גבי המזבח כי עדיין לא יצאו מתחת ידי הקליפות החיצונות המדבריות הנדחקים מישובי בני אדם וכשהם מתגלגלים כבהמות המתקרבים לישוב ולבני נשא כמו צאן ובקר כבר הגיע זמנם להתקרב על

98 ראה: 'תיקוני זוהר' מ'זוהר חדש', מהדורת מרגליות, דף קי: זוהר ח"א, דף צה ע"א. ולזיקה שבין הערלה כחלקו של הנחש ראה שם, ח"ב, רנה ע"ב; תיקון ל"ז: דף עח ע"ב; ח"א, דף רסו בהשמטות, שייך לרעיא מהימנא, דף צא ע"ב. מנהג הנחת הערלה בעפר כחלקו של נחש היה מצוי במאה ה"ז, וראה בספרו של ר' אברהם סבע, צרור המור, ברוקלין תשכ"א, עמ' 38 ובכ"י של תלמידו, כ"י קריפמן 19, עמ' 75.

גבי המזבח ובדמם כתיב על הארץ תשפכנו כמים (דב' י"ב, טז) שאין מי ששולט עליהם אלא הקב"ה לבדו והם נהפכים למדת חסד...⁹⁹

הרעיונות שנתלו בסוד הגלגול בבעלי חיים — סוד כיסוי הדם, הקרבת קרבנות, טעמה הסודי של מצוות ברית המילה והסרת הערלה, הפכו להיות ציוני דרך במלחמתו של הסטרא אחרא בקדושה ובתחכולותיה כנגדו. גם אם נמצא את מקורם של כמה מדברים אלה בספר הזוהר, לא נמצא בחיבורים קודמים את הצגתם כמערכת שיטתית בעלת כפל פנים, המתייחסת למלחמת הטוב ברע הן כפשר לטעמי המצוות והן כאינטרפרטאציה היסטורית, כפי שנבאר להלן. כנגד השליטה המוחלטת כמעט בגורלם של בני ישראל, המשתמעת מהפקדת הגלגולים בידיו של סמאל ומהעברת המתגלגלים לרשותו ולמרותו, העלה בעל גליא רזא הסתייגות עקרונית ממשמעותם של הדברים דלעיל, בהדגישו שהסטרא אחרא עם היותו מבצע הגלגולים, אינו יודע סוד משמעותם והוא הוא המרומה במרמה דקדושה מנקודת מבט רחבה של גלות וגאולה שכן 'לא נודע לסטרא אחרא סוד הגלגול'¹⁰⁰.

השאלה ההיסטורית שעמדה בראש מעייניו של מחבר גליא רזא היתה שאלת הגלות ובמסגרת ניסיון לברר את מהותה האמיתית וחוקיותה הנסתרת עסק בתורת הגלגול, שהפכה להיות מעונש פרטי לדרך בעלת משמעות לכלל עם ישראל משהתפרשה כגלות הנשמות¹⁰¹ וכמעבר מן ההיסטוריה למטא-היסטוריה. מחברנו העלה תפיסה מקיפה, שדאתה בגלות מקווה טהרה של נשמות בני ישראל¹⁰², הצריכים להיטהר מזוהמת הסטרא אחרא הטבועה בהם מעצם הווייתם, היטהרות הנערכת באמצעות הגלגול המזכך והמבארת את פשרה הרוחני וההיסטורי של הגלות:

ותדע כי גלות מצרים וכל המאורעות והתלאות שעברו על ישראל ושעתידים לעבור כלם היו נרמזים בתורתנו הקדושה... וקב"ה הגיד כל אלו סודות לאברהם בין הבתרים ולכן שתק אברהם ולא עשה תפילה

99 כ"י ב, דף מד ע"ב-מה ע"ב, עם הגהות על-פי כ"י א, דף מא ע"ב.

100 שם, דף קכט ע"ב.

101 ועיין ספר התמונה, דף נו ע"ב-נו ע"א.

102 השווה ספר התמונה, שם, ברברי הפרשן: 'ונחארך הגלות כדי שיטהרו הנפשות שיכואו טהורים לפני השם... וגלגול הנשמה הוא לטהרה ולנקותה מכל לכלוך הבא מצד המדה הקשה שמצדה בא כמה לכלוך וחוש וריחוק שצריכין טהרה ולכן הנפש צריכה טהרה שתטהר במים טהורים הבאים מצד הנצח או במי הנדה או בנהר דינור... וצריכה שתקבל טבילה אחר גלותה וגלגולה כי הנשמה צריכה טהרה רבה לכן באו לנשמה הגליות וטבילות כדי שגם הגוף וגם הנשמות יטהרו שהעונש והגלגול הם להם לטהרה.'

בשביל גלות מצרים ולא אמר מידי בשביל שידע שאותו גלות היה לטובתם של ישראל ולהצלת נפשם מיד סטרא אחרא שהיו בידם תפוסים מקדמת דנא כי כל הנפשות שנולדו מיעקב עד שעמדו בהר סיני כלם היו נפשות ישנות מתקע"ד דורות שקמטו בלא עת והוצרכו להתגלגל בתוך מצרים ולהתעסק בלבנים כדי שיתלבנו ויחזרו למקורן הראשון וע"כ נתגלגלו במדבר מ' שנה עד שתמו כל אותן שנולדו במצרים ואותן שעלו לא"י שהיו בני עשרים זכו לעלות בשביל שהיו נפשות חדשות ובהיות שהקב"ה חפץ שלא יאכד שום נפש מישראל סבא שהם זרעו של אברהם אבינו קודם הדברים כלם ירצה שיטהרו ויתלבנו אותם שקומטו בלא עת בשביל חטאתם ושיחזרו למקומן הראשון ובניהם שיעלו וירשו אל הארץ ולכן קב"ה הפריד את בני ישראל מן כל האומות, להיות לו לעם סגולה וצוה שימול בשר ערלתו¹⁰¹...

הגלות הפכה להיות דרך סבוכה ורכת שלבים להצלת עם ישראל משביו של הסטרא אחרא וכולה עומדת כחותם ההנחה המקורית שמוצאו של עם ישראל מתקע"ד דורות התפוסים בידי הסטרא אחרא מקדמת דנא: הגלגול המטא-היסטורי נהפך לגלות היסטורית שייעודה לחלץ את עם ישראל משבי הסטרא אחרא. בעל גליא רזא פסל מכל וכל את ההשקפה המקובלת שתקע"ד דורות שקומטו ללא עת' היו נשמות של רשעים ועלה במחשבתו של קב"ה לבראם וראה שלא היו הגונים להבראות וקומטו בהיות שהיו רשעים¹⁰⁴, והציג במקומה תפיסה שהתבססה על תורת השמיטות¹⁰⁵ ואשר ראתה בתקע"ד דורות את הנשמות של עם ישראל העוברות משמיטה לשמיטה באמצעות גלגול, משום שלא הספיקו להשלים את חילוצם מידי כוחות הרע:

ואיך יאמר האומר שקומטו תקע"ד דורות בעבור שלא היו הגונים ושהיו רשעים שבדור וח"ו להאמין בדברים האלה אלא שהיו נשמות שנענשו בשמיטה שעברה ולא השלימו חלוקיהם שהם תרי"ג מצוות¹⁰⁶ שהם תרי"ג מיני תכשיטים שהנשמה מתקשטת בהם להראות לפני מלכא עילאה כי אין לבא לפני המלך בלבוש שק ואלו תקע"ד¹⁰⁷ דורות נשאר¹⁰⁸ בסוף

103 כ"י ב. דף ס ע"ב-סא ע"ב.

104 כ"י א. דף קלג ע"א.

105 על תורת השמיטות עיין: ג' שלום, ראשית הקבלה, ירושלים תש"ח, פרק שביעי:

G. Scholem, *Ursprung und anfänge der Kabbala*, Berlin 1962, pp. 407-419

106 שלום (לעיל, הערה 85).

107 לזיקה שבין תקע"ד דורות וגלגול השווה ספר התמונה, דף מא ע"א.

108 בכ"י אחרים: 'שנענשו בשמיטה שעברה ולא השלימו חלוקיהן'.

אלף ששי מהשמיטה שעברה שלא זכו להתגלגל לצוק יסודם בהיות שנשארו בההוא עלמא ערירי בלתי גואל¹⁰⁹ כי כל מי שנפטר מזה העולם בלתי זרע של קיימא אינו יכול לחזור בגלגול בלי גואל¹¹⁰.
 על יסודם של הרעיונות הקבליים המתייחסים לגלגול כאל עונש פרטי והמבארים את הזיקה שבין גלגול ליבוש ואת הקשר שבין הגלגול לבין השלמתו של 'חלוקא דרבנן' מרמ"ח מצוות, הציע בעל גליא רזא פרשנות חדשה לתורת השמיטות ולמשמעותם של תתקע"ד דורות, שביקשה להקנות משמעות היסטורית-לאומית לגלגול, מנקודת המבט של גלות כהיטהרות:

ובהיות יוסף בממשלתו על סטרי מסאבי הכניס לתתקע"ד דורות תחת ידו ולא תחת יד פרעה הנחש ודא רמז פרעה הגשמי בפיו כשאמר ליוסף ואתה ציויתה... ורמז רמזי הכא שבארץ מצרים היו עתידים ליטרה בני ישראל זוטא בשיעור תתק"ס לוגי מים רוחניות ובני יעקב גשמי גם היו עתידים ליטרה בשיעור תתק"ס לוגי גשמי דאינון הלבנים שעל ידם נתלבנו מן זוהמת הנחש הרי לפניך שפרעה כאמרו אתה ציויתה זאת עשו וכו' (בר' מ"ה, יט) נבא ולא ידע מה ניבא... כי אתה ציויתה קודם שנכרא העולם לעשות כל אלה הגלגולים... ודא הוא אמיתות הדבר שכל אלו הגלגולים מיעקב ויוסף לא היו אלא להוציא הנפשות דהוו אזלין ערטילאין דאינון תתקע"ד דורות שקומטו ולא עת שנתגלגלו בצאן לבן ורחל היתה רועה אותן ונתגלגל יעקב לשם להוציאם מתחת יד לבן ומסטרא דיליה ע"י המקלות כמ' דאתמ' ונתגלגלו עם יעקב והולכים למצרים כדי לצרפם וללבנם ע"י המצרים והלבנים ולשם נטהרו במקוה רוחני ובמקוה גשמי ונתגלגלו בגופי יוצאי ירך יעקב¹¹¹. ואלו הם שפרו ורכו שכולם היו

109 לעניין שיבתם בגלגול של חשוכי ילדים השווה מדרש הנעלם לרות, זוהר חרש (1885), פט ע"א; ג' שלום, 'לחקר תורת הגלגול בקבלה במאה הי"ג', תרביץ טז (תש"ה), עמ' 146-147; לזיקה שבין גלגול ליבוש, ראה: רמב"ן על התורה, בראשית ל"ח, ח; דברים כ"ה, ו; זוהר ח"ג, קעז ע"א; א' גוטליב, 'זיכות הגלגול בקנדיאה', מחקרים בספרות הקבלה, תל-אביב תשל"ו, עמ' 370-396; שלום, 'הגלגול', עמ' 317-319.

110 כ"א, א, דף קלג ע"א; והשווה מקבילה בדף קכב ע"ב.

111 ייעקב למד תחבולות מאמו כדי להנצל את בניו מיד סטרא אחרא... ואח"כ הלך אל לבן והשקה את צאנו שהיו צאן מרעיתו של קב"ה מקדמת דנא שהיו נפשות נענשות והיו מלובשים בזמן לבן הארמי וכשהלך יעקב אצל לבן היה בן עז שנים וממנא מלתא היה הלך הע"ז לפדות העזים שהיו מן תתקע"ד דורות תפוסים תחת לבן ותחת סטרא אחרא דיליה וכותיה ובתחבולות מן המקלות ברהטים ובשקתות המים פדה אותם מתחת סטרי מסאבי והכניסם בארץ מצרים להתלבנם ע"י הלבנים ובכל עבודת פרך ונפקו מהם תש"ק צבאות העומדים היום עמנו עד שנצא לחרות בעה"ו, הרי לפניך שיעקב פדה את אברהם שנתחייבו

מוכנים במצרים מלובשים במקנה של ישראל ומעט מעט בתוך רד"ו שנים רדו ונתלבשו בצורת אנושי ע"י יוצאי ירך יעקב¹¹²

הפרשנות ההיסטוריוסופית המקורית, שביארה את המאבק הניטש בין עם ישראל לצריו כחילוץ נשמותיהם של תתקע"ד דורות הנתונים תחת מרות הסטרא אחרא, היקנתה משמעות חדשה לשהייה בגלות והעלתה אותה ממעמד של נסיכות היסטוריות שרירותיות למציאות שיש עמה משמעות דתית ואסכטולוגית כאחת. הגלות הפכה להיות שלב במאבק שבין הסטרא אחרא לסטרא דקדושה, המלחמה נעשתה בתחבולות, הן של גלגולים והן של להטים — צאן לבן מרמו לצאן מרעיתו של הקב"ה שהתגלגל בכבשים ויעקב, שפדה אותם בלהטים הכניסם למצרים לשם ליבונס והוצאתם לחירות מידי הסטרא אחרא, מסמל את משמעות מציאותו של עם ישראל בגלות.

דגם זה מבהיר הן את משמעות הגלגול בכעלי חיים והן את פשר השהות בגלות כדרך ליציאה לגאולה ולחירות והשלכותיו ההיסטוריות והאסכטולוגיות מבוורות בהרחבה.

הדברים על תתקע"ד דורות וגורלו של עם ישראל נשזרו במסכת מורכבת של קבלת שמות וצירופים, חישובי קצין, נוטריקונים וגימטריות העולים מן השיעורים הסודיים הנרמזים במקרא ובחז"ל בפירוש טעמי המצוות. המחבר למד מתוכם את חוקי גלגולם של המלאכים ותש"ק צבאות השכינה בצד גלגולי השטן וכוחותיו¹¹³, במקביל להיסטוריה של עם ישראל¹¹⁴. בעל גליא רזא לא הסתפק בביאור ההיסטוריוסופיה של הסיפור המקראי כסיפור ההיטהרות והגלגול של עם ישראל בעבר, אלא אף נשא פניו אל המטא-היסטוריה וקבע נחרצות 'וכסדר הזה נוהג קב"ה בכל שמיטה ושמיטה כדי לזכות בני ישראל'.

כניו שהיו הנפש שעשו בחרן שר"ל בחרון האף ונשתאברו (!) ת' שנים הרמזים במלת מתרח... ויעקב פדה אותם שהיו מלובשים בכעלי חיים טהורים וטמאים עד שסוף סוף נתגלגלו כיוצאי ירך יעקב ונתלבשו בגוף אנושי (כ"י א, דף קמו ע"א).

112 כ"י א, דף קמה ע"א.

113 בעל גליא רזא אמר דברים נועזים על גלגוליו של סמאל עצמו, כתארו את ישו הנוצרי כגלגול השטן, וגלגולו הצפוי לעתיד לכוא יהא בארמילוס שייהרג במלחמתו עם המשיח. כ"י א, דף קכה ע"ב: 'ותמצא לשם מה נעשה לסמאל שהוא כעצמו נתגלגל כשמשון... ותדע שד' פעמים היה נגזר עליו מששת ימי בראשית שיתגשם כילוד אשה וכפרצוף אנושי מלבד התולדה הראשונה שהיה בקין שבדא היה זוהמתו וניצרץ ריליה הגלול (!) הראשון היה כשר האופים ולבסוף נתלה, השניה בהמן ולבסוף נתלה השלישי בישו נוצרי (!) ולבסוף נתלה הרביעי עתיד להיות בארמילוס ובאלו הר' גלגולים המכרים יתלבש בגופי' מסטרא רילי מסאבין. ועיין: אליאור, גליא רזא, עמ' יא, הערה 68.

114 עיין כ"י א, דף קמה ע"א—ע"ב.

לאמור, עם ישראל מתגלגל משמיטה לשמיטה כשהגלגול הוא 'נשקו' של הקב"ה לשם חילוץ בני ישראל מידי הסטרא אחרא והבאתם לעולם הבא עם השלמת היטהרותם על-פי השיעורים שנקבעו, או בלשון אחר — הגלגול הוא המעבר מן הגלות אל הנצח.

צדה השני של שאלת הגלות היא שאלת אחרית הימים ומועדה. בעל הספר הירבה לעסוק בחישובי קצין ובכירור משמעות העתיד ומועד קץ הגלגול, וניסה ללמוד מפענוחה הרטרוספקטיבי של ההיסטוריה את משמעות הזמן ואת סודם של השיעורים הנרמזים בתורה ובדברי חז"ל. לשם בירורה של סוגיה זו העמיק במשמעות המטאפיסית של השיעורים, המידות והמספרים והגיע למסקנה שכל הנרמז בכמות ארצית דן למעשה באיכות שמימית. תתק"ס לוגי מים של שיעור מקווה נהפכים לתתק"ס איברים בשיעור קומה (מקוה וקומה — שיכול אותיות); תתר"ף חלקי השעה נהפכים לרמז למועד הגאולה; שבעת ימי השבוע מרמזים על השמיטות, 'האלף' לך שלמה, 'תורה קדמה לעולם אלפים שנה' ודומיהם הפכו להיות שיעורים סודיים בעולמות עליונים ובהיסטוריה לעתיד לבוא:

ומכאן יש לנו [ראיה] ששיעורי המקוה הכמותיים נתקנו על פי הסוד וצריך להאמין באמונה ברורה שכל השיעורים שתקנו רז"ל בכל המצות שהם רמזים שרומזים לענינים עליונים ורוחניים ושיהיה זה לקבל זה כגון מקו"ה קומ"ה הוק"ס שהם קשורים דא בדא מקוה לתחתונים קומה לעליונים פנימיים הוק"ס למטרוניתא וחייליה וסימנו הוקם המשכן ואז"ל כשקם זה התחתון הוקם העליון¹¹⁵.

המספר העיקרי שסביבו נערכו החשבונות הוא תתק"ס לוגי המים של מקווה. כי כל תתק"ס הוא שיעור קצוב לכל רוחני בין בענין טהרה בין בחיילות רוחניות וכמו כן מסטרא אחרא¹¹⁶. כשם שהתחתונים מיטהרים במקווה הגשמי כך העליונים חייבים טהרה במקווה רוחני וכשאלה ואלה ישלימו את טהרתם בגשמיות וברוחניות תסתיים הגלות:

שהשיעורים שתקנו רז"ל כלם הם על-פי הסוד...¹¹⁷ בסוד המקוה הצריכים לעליונים כמו לגשמיים לטהרתם כי כולם צריכין טהרה במקוה בין

115 כ"י ב, דף כג ע"א.

116 כ"י א, דף קכג ע"א.

117 כ"י ב, דף כג ע"ב.

רוחניים וגשמיים... אלא שהמקואות העליונים הם רוחניים ושיעורם באיכות והתחחונים הם גשמיים ושיעורם בכמות¹¹⁸.

משיעורי המקווה נלמדים שיעורי הגלגולים, שכן הגלגול הוא היטהרות רוחנית במקווה ההיסטוריה כנגד ההיטהרות הפיסית במקווה הארצי. משיעורי המקווה לומד בעל גליא רזא גם על תמונת אחרית הימים המבוססת על מעבר בזמן ומעבר במקום או מעבר מן ההיסטוריה אל המטא-היסטוריה. בתום תהליך הגלגול בשנת ה'תש"ס (5760), אחרי השלמת ששה מחזורי תתק"ס, מאתים וארבעים שנה לפני תום השמיטה הנוכחית¹¹⁹, ישתנו סדרי בראשית, העולם יתכסה במים ותיוותר רק ארץ-ישראל שתשוט על-פני המים ותעבור לאלף השביעי דרך נהר דינור. הצדיקים שהשלימו את חלוקם עולים במעלת 'אישים' ונכנסים לגן עדן, ואלה שלא זכו להשלים את חלוקיהם ולהתעלות במעלה הרוחנית שתקנה להם מעבר מן השמיטה לאלף השביעי הם בכחינת תתקע"ד דורות, לאמור, הם אלה שיחזרו בשמיטה הבאה כעם ישראל הארצי המגולגל בגלגולים שונים ומצוי תחת שלטון הסטרא אחרא ומתגלגל ומיטהר, וחוזר חלילה:

ונמצא ששיעורי המקווה רומזים לחשבון השנים מקיום העולם הזה דאינון שתא אלפי שנין חסר ר"ם שנים שבאותם ר"ם שנים אחרונים אין פריה ורביה ולא חרישה ולא קצירה ולא ישארו אלא צדיקים גמורים שהשלימו חלוקיהן ולא נשאר יותר גלגולי נפשות ואותן שישארו באותן ר"ם שנים נקראים משפחת רם¹²⁰ כמו אברם עמרם אליהו ממשפחת רם, ובאותן ר"ם שנים יעלו מים תחתונים ויכסו כל העולם הארציים ולא ישאר רק ארץ ישראל לבדה בתחומיה ד' מאות פרסה על ד' מאות פרסה ותהיה שטה על פני המים כגון תיבה של נוח ותלך עד קרוב לגן עדן הארציים במקום שיצאו

118 שם, דף מ, ע"ב.

119 חשבונו מבוסס על ששת המחזורים של 960 = תתק"ס, העולים ל-5760 = ה'תש"ס, כצירוף 240 = ר"ם שנים, המשלימים 6000 שנה — לאמור: תום השמיטה.

120 משפחת רם משבט יהודה היא משפחת מלכות בית דוד. וראה איוב ל"ב, ב; רות ד', יט. שם זה, כפי שהעירני ד"ר י' הקר, היה רווח ככינוי כבוד בספרות במאות ה'ט"ו-ה'ט"ז וכנראה גם בספרות הקבלית מן המאה ה'י"ד נמצא זכר לכך. והשווה הקדמות ספר הפליאה וספר קנה חכמה קנה בינה, קראקא תרנ"ד: 'אמר קנה אבן גרור כנו נחום ממשפחת רם...'; 'אמר אלקנה בן ירוחם בן אביגדור ממשפחת רם'. ואולי הושפעו דברי בעל גליא רזא מרביו של בעל ספר התמונה, דף מב ע"א בתיאור שמיטת נצח 'זמעות פריה ורביה למשפחות הטומאה שנאמר ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ לרוב חוזק העולם וקרשתו לא גליות ומשפחות כי אם משפחה אחת מעוטה וחזקה ונוראה מכהה החמה בקומתה'.

ד' נהרות ולשם מתלבנים ומטהרים ונעשים רוחניים אותם הנקראים על שם משפחת רם, ועל דא רומז רם שיעור רם קבין להראות שהם טהורים ע"י שיעורי מקוה גשמי וממקוה רוחניי וטובלים בנהר דינור¹²¹ ונכנסים באלף השביעי דאיהו שבת הגדול ועולים במעלת אישים. ונקראים צבאות אדני ועומדים בגן ארצי כעדונים ובתענוגים בגן עדן הארצי ואינם מתפרדים משכינה תתאה דאיהו אדני והם צבאותיה ובמקום ששכינה גלתה צבאותיה עמה ואלו היו שבאו למצרים את יעקב איש וביתו כאו ועל אילו כתיב ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה ועד היום הם בגלות עם המטרוניתא כי מיום שחרב בית המקדש שגלתה השכינה עם ישראל גלו צבאותיה עמה ובכל מקום דאתבדרו ישראל הלכו עמהם לשומרם ועומדים עמהם בגלותם עד שיגאלו ושחזור המלכה בהיכלה ככראשונה ואז כל צבאות ה' יעלו במדרגה יותר עליונה מאישים נעים מלאכי שרת. ונחזור לנידון דודן לענין ה' אלפיים תש"ס שנים הרומזים לשיעור מקוה גשמי שהוא תש"ס ביצים והם ר"ם קבין כמה דאתמר עד שיגיע זמן מן ה' אלפים תש"ס ביצים יש גלגול ולא יותר ואותם שלא נטהרו קודם שישלימו אלו השנים אין זוכין יותר לעלות ואלו היו תתקע"ד דורות שקמטו בלא עת ולא זכו להשלים חלוקיהם דאינון רמ"ח איברים דאדם...¹²² הרי לפניך כשיכניס האדם בתוך שיעורי מקוה עם רמ"ח איברים נקרא שלום ועולם מלא ואז נקרא קומה ולדא רמיז שיעור קומה שצירתי...¹²³ ותראה קומה דיליה דאיהו מקוה בחילוף אתוון¹²⁴.

סיום הגלגול והפיכת הנטהרים לעם ישראל של מעלה הקרוי חיילותיה של השכינה, מלאכים או אישים, הוא סיום ההיסטוריה והשלמת ניצחון הקדושה על הסטרא אחרא הבאה לידי ביטוי בחילוף עם ישראל משלטון הקליפה ובהעברתן מן הגלות אל הנצח, או משמיטת הדין לשמיטת החסד.

121 לענין טבילה בנהר דינור, כמעבר מעידן לעידן, השווה ספר התמונה, דף מג ע"א.
 122 כאן מושפע בעל גליא רוא מתורתו של בעל תיקוני זוהר בדבר ההקבלה בין דמות האדם לשיעור קומה של האלוהות. לכל אחד מרמ"ח איבריו וש"ה גיריו של האדם מקביל אחד האורות העליונים, ייעוד האדם הוא להשלים תרי"ג חלקי שיעור קומה על-ידי קיום תרי"ג מצוות הקשורות לתרי"ג איבריו. גם מסקנתו של בעל התיקונים, שעל כל מצווה שלא קומה ועל כל עבירה שעבר האדם הוא חייב גלגול עד שיקים וישלים את כלל איבריו (ראה תיקוני זוהר, מהדורת מרגליות, ירושלים תשל"ח, תיקון ע, דף קלב ע"א) שימשה מקור השראה למחברנו. וראה לכל העניין: שלום, 'הגלגול', עמ' 329-330.

123 בכתבי-היד של גליא רוא ובדפוס (דף ח, ע"א), מצוי ציור של שיעורי מקוה וקומה. וראה, כ"י א, דף 1 ע"ב; ב, דף כב ע"א; כ"י בודלי 416, Opp. (נויבאור מס' 1819), דף יא ע"ב.

124 כ"י ב, דף מ, ע"ב-מא ע"ב.